

Article ID: 211221
DOI: 10.5586/wb/211221

Publication History

Received: 2025-03-06
Accepted: 2025-09-23
Published: 2025-10-13

Handling Editor

Artur Obidziński; Warsaw
University of Life Sciences,
Warszawa, Polska; <https://orcid.org/0000-0002-8750-7845>

Funding

The research was self-financed by the author.

Competing Interests

No competing interests have been declared.

Copyright Notice

© The Author(s) 2025. This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License](#), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the article is properly cited.

RESEARCH PAPER

Rośliny użytkowane w okresie wielkanocnym w świetle ankiety Józefa Rostańskiego z 1883 roku

Piotr Köhler*

Instytut Botaniki, Wydział Biologii, Uniwersytet Jagielloński, Polska

* To whom correspondence should be addressed. Email: piotr.kohler@uj.edu.pl

Streszczenie

W 1883 r. Józef Rostański (1850–1928), botanik i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ogłosił ankietę dotyczącą lokalnego nazewnictwa i użytkowania roślin na ziemiach polskich. W najbardziej kompletnej wersji kwestionariusza znalazły się pytania odnoszące się do około 130 gatunków. Wśród nich jedno dotyczyło roślin używanych podczas świąt wielkanocnych. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie przesłanych w odpowiedzi na ankietę informacji o roślinach związanych ze świętami wielkanocnymi. Informacje o tej grupie roślin zawarte były w 170 listach od co najmniej 157 osób. Dane pochodzą ze 196 lokalizacji. Uzyskano 487 rekordów, które dotyczyły 58 gatunków i 8 rodzajów. Najczęściej w nich powtarza się czosnek cebula *Allium cepa* (146), następnie gatunki z rodzaju brezylka *Caesalpinia brasiliensis*, *Biancaea sappan* i *Paubrasilia echinata* (82) oraz żyto zwyczajne *Secale cereale* (39). Najczęściej podawanym zastosowaniem roślin było farbowanie jaj, głównie wymieniano tu cebulę (143). Rośliny były źródłem 8 kolorów. Pozostałe zastosowania roślin to: koloryzacja ciast (przede wszystkim krokosz barwierski *Carthamus tinctorius*), dekoracje roślinne (w tym skielkowane liście pieprzycy siewnej *Lepidium sativum*), palmy wielkanocne (głównie wierzba iwa *Salix caprea*, trzcina pospolita *Phragmites australis*). Z negatywnych danych wynika, że raczej nie barwiono jajek w okolicy Skoczowa i na zachód od Rzeszowa, a w okolicy Łodzi, Sieradza i Bochni w ograniczonym zakresie.

Słowa kluczowe

etnobotanika historyczna; Polska; obrzędy świąt wielkanocnych; rośliny obrzędowe; roślinne barwniki; polskie potrawy

1. Wstęp

Święta wielkanocne były jednymi z najważniejszych świąt w roku obrzędowym polskiej wsi. Na początku XX w. Zygmunt Gloger (1845–1910), historyk, etnograf i folklorysta, w swej *Encyklopedii staropolskiej* zanotował wiele zwyczajów związanych z Wielkanocą. Do takich zwyczajów należało wykonywanie pisanek w tygodniu poprzedzającym Wielkanoc. Były to w różny sposób zdobione jajka, często farbowane brezylką, łupinami cebuli, korą dzikiej jabłoni, płatkami kwiatów malwy, szafranem lub krokoszem. Zwyczaj był bardzo dawny, odnotował go w swej *Kronice* już Wincenty Kadłubek (ok. 1150–1223) za Gloger (1903). W Wielką Sobotę święcono pokarm, co zostało odnotowane już w 1499 r. (Gloger, 1900). Zwyczaj oblewania się wodą był jeszcze starszy. W Poniedziałek Wielkanocny mężczyźni oblewali wodą kobiety, a począwszy od wtorku przez następne dni – kobiety mężczyzn (Gloger, 1901). We wtorek po Wielkanocy

obchodzono, głównie nad Prypecią, Dziady wiosenne inaczej Nawski dzień. Przynoszono wtedy resztki święconego pokarmu na groby przodków i spożywano je w nadziei, że duchy zmarłych także w tej konsumpcji uczestniczą. Zwyczaj ten w zmienionej formie przetrwał w Krakowie w postaci „Rękawki”, która odbywała się na Kopcu Krakusa (Gloger, 1901). Do zwyczajów wielkanocnych należał także gaik, obchodzony zazwyczaj we wtorek po Wielkanocy. Polegał na obnoszeniu przez dziewczęta po domach we wsi gałęzi sosnowej (czasem całego niewielkich rozmiarów drzewka) udekorowanej wstążkami, kwiatami i różnymi ozdobami i składaniu życzeń „nowego latka” oraz śpiewaniu odpowiednich okolicznościowych pieśni (Gloger, 1901). W okresie wielkanocnym odbywało się zatem wiele obrzędów. W wielu z nich używano roślin. Na potrzeby niniejszego opracowania okres wielkanocny został zawężony do ostatniej niedzieli przed Wielkanocą, czyli Niedzieli Palmowej, nazywanej niekiedy Niedzielą Kwietną lub Wierzbną,

następującego po niej Wielkiego Tygodnia, Niedzieli Wielkanocnej oraz Wielkanocnego Poniedziałku.

Święta wielkanocne pomimo dużego znaczenia w roku obrzędowym polskiej wsi dość późno stały się i bardzo rzadko były obiektem zainteresowań etnobotanicznych. Tematem jednego z pierwszych opracowań była rola, jaką pełniły: plama, jajko i śmigus w ludowych obchodach Wielkanocy (Gawełek, 1911). Z okresu międzywojennego pochodzi jeszcze opis zwyczajów Niedzieli Wielkanocnej (Anonim, 1938). I są to właściwie wszystkie opracowania z tamtego okresu. Kilkadziesiąt lat wcześniej na jeden z aspektów obrzędów wielkanocnych zwrócił uwagę Józef Rostański (1850–1928), profesor botaniki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1883 r. na terenie trzech zaborów rozpisał ankietę etnobotaniczną, której kwestionariusz zamieściły czasopisma ukazujące się na ziemiach polskich. W rezultacie otrzymał prawie 860 listów od około 370 respondentów. Nie wszystkie listy się zachowały, a te które przetrwały, są obecnie przechowywane w Muzeum Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Niniejszy artykuł jest kolejnym z serii zawierającej opracowania poszczególnych zagadnień tej ankiety (Köhler, 1986, 1987, 1993a, b i c, 2010, 2013a i b, 2014a, b i c, 2015a, b, c, i d, 2016, 2017, 2018, 2019a, b, 2021; 2024f; Köhler, Bystry & Łuczaj, 2023; Köhler & Zemanek, 1986; Łuczaj, 2008; Łuczaj & Köhler, 2011, 2014; Łuczaj et al., 2013). Z tego też powodu nie są tu podane bardziej szczegółowe informacje, w tym lista respondentów, lista miejscowości czy obszarów, gdzie używane były dane nazwy. Dane te łącznie z mapką pokazującą geograficzne rozmieszczenie tych miejscowości znajdują się we wcześniejszych publikacjach (Köhler, 1993a, 2015a).

Rostański w kwestionariuszu swej ankiety bezpośrednio nawiązuje do Wielkanocy jedynie w pytaniu „Czem barwią się pisanki czyli wielkanocne jaja?” (nr 60). Oprócz odpowiedzi na to pytanie respondenci informacje o roślinach związanych z Wielkanocą zawarli także w odpowiedziach na 18 innych pytań (Rostański, 1883): „Owies, jęczmień, kukurudza, nazwy ich różnych odmian. Jeżeli gdzie znana jest ludowi odmiana jęczmienia ryś, proszę o jego kłos. Czy i jakie kasze i pęczaki bywają z nich wyrabiane?” (nr 11); „Pasternak, pietruszka, chrzan [...] — czy uprawiane i pod jaką nazwą?” (nr 16); „Cebula, szczypiorek, czosnek, łuk, płodzik, czy nazwy te są znane, czy zamiast nich używane są odmienne?” (nr 22); „W ogóle, czy z nadejściem wiosny, zwłaszcza w głodne lata, zbiera lud zioła na pokarm lub zupę i jakie?” (nr 23); „Pokrzywka, żegawka; kurdybanek inaczej bluszcz, czy używane i pod jaką nazwą?” (nr 25); „Czy znaną jest jeszcze ludowi nazwa dracz dla krzewu powszechnie berberysem nazywanego? Jakie jagody lud zbiera, zna i pod jaką nazwą sobie właściwą a mianowicie: a) Owoc złożenia malin. Owoc różowy (malina); owoc ciemnognatowy, lśniący lub pokryty „farbą”, jak na węgierkach, (jeżyna i ostrężyna). b) Porzeczki czerwone i czarne o liściach śmierzdzących. c) Agrest. d) Poziemki. e) Małe krzewinki leśne o liściach lśniących, całych, z jagodami kulistymi czerwonymi (brusznice, kamionki) lub czarnymi (borówki i łohynie albo pijanice). f) Z jagodami podłużnymi żórawiny, dereń. Czy inaczej?” (nr 44); „Co lud w ogóle hoduje w ogródkach, co prócz wyliczonych pod 46–51 i w jakim celu?” (nr 45);

„Czy znaną mu jest nazwa krokosz i do czego to ziele używa?” (nr 46), „Czy hoduje jako ozdobne: nogiet, nogietek, nogietka (kwiaty złożenia astrów, żółto-pomarańczowe z liściem niepodzielnym); karfioly, karfijały, śmierzduszki, turki (kwiaty złożenia pełnych goździków albo maleńkich georginij, żółte lub brązowe o liściach lśniących i pierzasto podzielonych); podobne im z zapachu szarańcze o kwiatach płaskich złożenia astrów; piwonie; ślasy (jakie); malwy; słonecznik; stokrotki; róże; tojad, omieg, omiak, gołąbki; orlik, cynowód, rymszyna, słodyczka; sroczi, brunatki, liściowiec, żabionki; fasole (bon, szablak), z czerwonym i białym kwiatem czy o strąkach gładkich czy szorstkawych na powierzchni? i jak je nazywa odmiennie? Co prócz tego?” (nr 48); „Czy hoduje oman; rutę, rutkę; boże drzewko; wrotycz; dzięgiel, litwór; lubczyk, lubczek; lawendę, lewandę; majeranek, marjanek; cząbr, cząber; józefek, izop; marunę, marunkę; miętę; szalwię; rumianek; lebiódkę; bobek; barwinek; czy te rośliny uprawiane są też w pańskich ogrodach?” (nr 49); „Czy lud uprawia gdzie na sprzedaż w większej ilości koper, anyż, fanku?” (nr 51); „Czy w danej okolicy uprawia lud na przędziwo len czy konopie?” (nr 52); „Czy lud barwi sam przędzę lnianą czy konopną oraz wełnę lub skóry, jak nazywa rośliny w tym celu używane i jakie one dają barwy? Proszę o okazy” (nr 59), „Czy zbiera się gdzie jeszcze czerwiec polski i pod jakimi roślinami?” (nr 61); „Jakie zioła zbiera lud na wianeczki poświęcone na Boże Ciało? Jakie wsadza w strzechę w wilgę św. Jana lub Zielone Świątki? Do czego tych ziół używa?” (nr 62); „Jakie zioła używa lud na lek dla siebie?” (nr 64), „Jakie zioła są środkami zabobonnymi lub czarodziejskimi ludu np. lubczyk, nasieźrzał lub inne, jak je lud używa?” (nr 66) oraz „Jak nazywa krzewy i drzewa miejscowe?” (nr 70).

Celem artykułu jest określenie sposobu użytkowania przez ludność wiejską w drugiej połowie XIX w. roślin związanych ze świętami wielkanocnymi, na podstawie odpowiedzi przesłanych na ankietę Józefa Rostańskiego z 1883 r.

2. Materiały i metody

Źródłem danych, które posłużyły do niniejszego opracowania, były listy nadesłane w odpowiedzi na ankietę ogłoszoną przez Józefa Rostańskiego w 1883 r. Z tych listów wyekscerpowano dane dotyczące roślin używanych podczas świąt wielkanocnych (Aneks S1) i na tej podstawie sporządzono standardową bazę danych (Köhler, 2016, s. 130). Baza liczy 487 rekordów (jako rekord przyjęto wzmiankę od jednego autora – Łuczaj & Köhler, 2014, s. 8), naukowe nazwy łacińskie przyporządkowano do 439 spośród nich. Pozostałych 48 nie zostało zidentyfikowanych z żadnym gatunkiem z trzech powodów: 1) respondenci użyli nazw zbiorowych: ‘ozimina’, ‘run’ (na kielkujące zboże), ‘siano’, ‘trawa’, ‘zboże’, 2) w odpowiedziach znalazły się nierozpoznane lokalne nazwy ludowe, jak ‘cybulnik’, ‘dereza’, ‘poterucha’ czy ‘zielenica’, 3) podawano same nazwy organów roślin, jak ‘kwiat’, bez wymienienia gatunku, czy patologicznych wyrosli, jak ‘galas’. W kilku rekordach respondenci informowali o nieistnieniu danego zwyczaju w ich okolicy.

Autorzy odpowiedzi na ankietę podawali o sobie jedynie skąpe informacje. Dlatego w poniższych rozważaniach

przyporządkowanie ich do ziemiaństwa (rozumianego jako właścicieli, dzierżawców lub administratorów własności ziemskiej) bądź chłopstwa jest orientacyjne. Ewentualnych potomków ziemian czy chłopów wykonujących inne zawody, jak nauczyciel, lekarz, duchowny, przyporządkowano do tych zawodów.

Naukowe łacińskie i polskie nazwy taksonów roślin występujących w Polsce podano za *Krytyczną listą roślin naczyniowych Polski* (Mirek et al., 2025). Naukowe nazwy łacińskie gatunków egzotycznych – za *The World Flora Online* (2025), a ich polskie nazwy – za *Słownik roślin użytkowych* (Podbielkowski, 1989). Bibliografia na końcu artykułu obejmuje także źródła, z których zacerpnięto podstawowe dane biograficzne o autorach odpowiedzi umieszczone w tabeli 1.

3. Wyniki

3.1. Autorzy odpowiedzi

W odpowiedzi na ankietę, dane dotyczące roślin używanych w okresie świąt wielkanocnych przesłało 157 osób (w tym dwóch współautorów jednego listu), spośród których 150 jest znanych z nazwiska, a siedmioro autorów pozostało anonimowych (Tabela 1). Jednak rzeczywista liczba osób, które udzieliły informacji, była znacznie większa.

Przykładowo wikary Augustyn Heintze z Trzemeszna zawarł w swym liście nie tylko własne odpowiedzi, ale i nieokreślonej liczby tamtejszych parafian, oraz niejakej Elżbiety Kraski, a Jan Gulski z Siedlec przesłał odpowiedzi Pawła Szepełuka, sołtysa wsi Żuki leżącej w dobrach hr. Zamoyskiej, Stanisława Koniecznego ze wsi Niedźwiadka i Jana Wawera ze wsi Sobienki.

Spośród autorów listów 21 miało pochodzenie prawdopodobnie chłopskie, 54 –prawdopodobnie ziemiańskie, 2 – rzemieślnicze (Tabela 1). Pozostali autorzy – 78 osób – należeli do inteligencji (np. nauczyciele, aptekarze, lekarze) lub uczyli się (uczniowie gimnazjów, studenci). W tej liczbie znaleźli się także autorzy, dla których brak danych biograficznych. Można więc przypuszczać, że co najmniej połowa autorów urodziła się, mieszkała lub pracowała na wsi lub w małych miasteczkach. Dzięki temu prawdopodobnie znała z autopsji wiejskie zwyczaje. Z tego względu dane przesłane przez nich można uznać za dalece wiarygodne i w większości pochodzące z pierwszej ręki.

Listy zawierały różną liczbę danych. Najwięcej rekordów – po 10 – przesłali: Augustyn Heintze i Edward Zieliński. Stanisława Okolska – dziewięć, a po osiem rekordów posłali: Jan Chróściechowski, Walenty Łękowski, Stanisław Pallan i Piotr Parylak. Łącznie nadesłano 487 rekordów (w tym 10 bez wskazania numeru pytania), średnio 3,1 na jednego respondenta (mediana 3).

Tabela 1 Autorzy odpowiedzi na ankietę J. Rostańskiego, którzy przesłali dane dotyczące świąt wielkanocnych.

L.p.	Respondent	Liczba przysłanych rekordów	Zawód, miejsce pobytu i inne informacje o respondentach	Źródło informacji o respondencie
1	2	3	4	5
1	Berkowski Józef (1839–1902)	3	ksiądz, proboszcz w Konojadzie	Byli duszpasterze
2	Block A[ndrzej] (1840–1892?)	2	ksiądz z Tyłowa	Cmentarz Parafialny w Żarnowcu
3	Boberski Władysław (1846–1891)	3	inspektor szkół miejskich we Lwowie	Köhler, 2024a
4	Bobrzyńska Bronisława	1	ziemianka?	
5	Bodnarski Jan	1	student medycyny	
6	Bogusiewicz Franciszek	4	nauczyciel	
7	Bojakowski Nikodem	4	nauczyciel	
8	Bokdanowicz [lub Bohdanowicz] A.	4		
9	Borkowski	2	ziemianin, zarządca dóbr Jana Skirlińskiego	
10	Buliński M.	4		
11	Bzowski Stanisław i Sawicki	2	lekarz weterynarii i doktor medycyny	
12	Chądzyński Zbigniew (1837–1889)	3	ziemianin	Zbigniew Chądzyński ~1837–1889
13	Chróściechowski Jan (1822–1906)	8	ziemianin	Jan Chróściechowski ~1822–1906
14	Chrzanowski Apolinary (1842–1906)	3	właściciel albo pracownik cukrowni w Józefowie koło Ożarowa Mazowieckiego	Apolinary Chrzanowski ~1842–1906
15	Chybicki Wawrzyniec (1832–1900)	2	ksiądz, proboszcz w Stęszewie	Wawrzyniec Chybicki

Tabela 1 Autorzy odpowiedzi na ankietę J. Rostafińskiego, którzy przesłali dane dotyczące świąt wielkanocnych (cd.).

1	2	3	4	5
16	Ciołkowski Rajmund	2	chłop?	
17	Czarniecka Urszula	4		
18	Czarniecka Wanda	4		
19	Czarnocka Helena (1821–1907)	4		Helena Czarnocka ~1821–1907
20	Czubek Jan (1849–1932)	1	profesor gimnazjalny, starożytnik i polonista, tłumacz „Iliady”	Chrzanowski, 1938
21	Dobrowolski Władysław	2	ksiądz, wikary	
22	Dobrzelewski Leopold (1821–1900)	6	notariusz, były prawnik, wcześniej posiadał folwark pod Radomskiem; odpowiadając na ankietę mieszkał w Częstochowie	Gzik, 2012
23	Dybowski Władysław (1838–1910)	1	przyrodnik	Köhler, 2024b
24	Dydyńska Julia	7	ziemianka?	
25	Fusek Wilhelm (1842–1914)	3	aptekarz	Köhler, 2024c
26	Gajowiecki L[eon] (1837–1911)	2	ksiądz, proboszcz w Chodzieży	Gajowiecki Leon
27	Gątkiewiczowa Klementyna (1827–po 1912)	4	z Wolenia koło Błaszcz, gub. kaliska	
28	Gdowski Antoni	6		
29	Germanowa M.	4		
30	Górski Ignacy Józef (1840–1917)	3	ksiądz, prodziekan pilzneński, proboszcz w Szynwałdzie pod Tarnowem	Ks. Ignacy Józef Górski
31	Groblewski M.	2		
32	Gulski Jan	7	adwokat w Siedlcach	
33	Gurówna A[ugusta?]	3	nauczycielka	
34	Hankiewicz Jan	3		
35	Heintze [Augustyn] (1843–1912)	10	ksiądz, wikary z Trzemeszna	Augustyn Heintze
36	Hempel Maria (1834–1904)	5	florystka, etnografka, autorka notatek florystycznych (m.in. z Chełmskiego), współpracowała z O. Kolbergiem zbierając materiały etnograficzne z Chełmskiego	Czarnecka, 2018; Domański, 2024
37	Horodyński Witold (1831–1900)	7	były radca Towarzystwa Kredytowego z Niedźwiadki (Ziemia Łukowska)	Horodyński, rkps
38	Husarzewska T.	2	krewna J. Rostafińskiego	
39	J. T.	2		
40	Jackowski Tadeusz Kryspin (1859–1924)	2	działacz rolniczy, od 1883 był redaktorem „Wielkopolanina” w Poznaniu	Jakóbczyk, 1962
41	Janasiński Ignacy (1860–1912)	2	student prawa, późniejszy radca skarbu m.in. w Tarnopolu	Cmentarze tarnopolskie
42	Janiszewska Marya (1862–1939)	2	siostrzenica J. Rostafińskiego [zwracała się do niego „kochany wuju”]	Maria Janiszewska
43	Januchowski J. A.	2		
44	Jasieńska Maria	2		
45	Jaworowicz Kazimierz	2	nauczyciel w Roźniatach koło Kruszwicy	
46	Jezierski Julian	6	student medycyny	
47	Jędrzejewiczowa Izabela	1		
48	Kaczmarek Antoni	3	subiekt ogrodniczy	

Tabela 1 Autorzy odpowiedzi na ankietę J. Rostańskiego, którzy przesłali dane dotyczące świąt wielkanocnych (cd.).

1	2	3	4	5
49	Kantak Antoni (1849–1918)	2		Antoni Kantak ~1849–1918
50	Karasiewicz Kazimierz (1862–1926)	2	student medycyny	Anonim, 2016
51	Kawiecki Ignacy (1837–1911)	2	dziennikarz gazet warszawskich	Kawiecki Ignacy (1837–1911)
52	Kępiński Michał	2	ziemianin, właściciel majątku Sosnowice koło Sompolna, pow. Nieszawa	
53	Kijeński St.	2		
54	Kischel Heinrich	2	kowal	
55	Kleniewski Jan (1845–1918)	2	właściciel browaru, plantator chmielu	Jan Kleniewski
56	Kończakowski Feliks	3	ogrodnik spod Lublina	
57	Korycińska Aleksandra	7		
58	Kosman Jan	4	nauczyciel	
59	Kowalski Franciszek	2		
60	Kraszewska Antonina (1861–1944)	6	ziemianka	Antonina Zofia Emma Kraszewska h. Boleścic
61	Krawiec Tadeusz	2	nauczyciel	
62	Kubaszewski Adam (1847–1927)	3	ogrodnik u Izabeli Działyńskiej w Gołuchowie	Köhler, 2024d
63	Kulinowski Józef	3	uczeń VII kl. gimnazjum w Tarnowie	
64	Laskarys Antonina z Zabiełłów	3	ziemianka?	
65	Lenartowicz Bogumił	2	brat stryjeczny Teofila Lenartowicza	
66	Lewandowska Stanisława	2	ziemianka	
67	Ligoń Juliusz (1823–1889)	2	śląski działacz społeczny, publicysta i poeta	Jarosz, 1972
68	Lippoman Alfons Jan (1834–1900)	3	chłop, redaktor „Tygodnika Rolniczego”, inicjator Towarzystwa Rolniczego Okręgowego w Wieliczce	Kosiek, 1972a
69	Liszewski Jan (1852–1894)	3	nauczyciel, poeta, w przyszłości warmiński działacz społeczny	Jasiński, 1972
70	Lubomęski Władysław (1841–1907)	4	profesor w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach	Kosiek, 1972b
71	Łęgowski Józef (1852–1930)	4	nauczyciel, w przyszłości: historyk, etnograf, organizator szkolnictwa, badacz kultury Pomorza, nauczyciel języka polskiego w gimnazjum w Wejherowie	Bieńkowski, 1973
72	Łękowski Walenty (1810–1899)	8	aptekarz	Zbiory Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego
73	Łęski Michał (1846–1910)	1	ziemianin	Michał Łęski ~1846–1910
74	Łozińska Janina (1851–1894) z domu hr. Załuska	2	ziemianka	Janina Łozińska
75	Łoziński Florian	1	nauczyciel w gimnazjum w Przemyślu	
76	Maciąg Michał	3		
77	Malisz Bronisław	1	kandydat notarialny	
78	Małecki Antoni (1821–1913)	2	historyk literatury, historyk, językoznawca, filolog klasyczny, dramaturg, rektor Uniwersytetu Lwowskiego	Skręt, 1974

Tabela 1 Autorzy odpowiedzi na ankietę J. Rostańskiego, którzy przesłali dane dotyczące świąt wielkanocnych (cd.).

1	2	3	4	5
79	Matulewicz Jan (1845–1914)	6	nauczyciel	Jan Matulewicz ~1845–1914
80	Michalski J.	3	nauczyciel	
81	Milewska Aniela (1841–1896)	2	publicystka, dramato- i powieściopisarka	Albrecht, 1976
82	Milowicz Iza	2		
83	Moczulski Seweryn	4		
84	Morawski Zygmunt (1849–1907)	2	nauczyciel, profesor gimnazjalny w Tarnowie, wydawca „Przyrodnika”	Köhler, 2024e
85	Mroczkowski S.	3	aptekarz	
86	Myszkowski Stanisław (1849–1929)	7	nauczyciel ludowy	Myszkowscy h. Jastrzębiec
87	Niedzielski B.	2	„gospodaruje” [ziemianin? chłop?]	
88	Nielubowicz W.	3	ziemianin	
89	Okolska Stanisława	10		
90	Olsztyński A.	3	„na wsi urodzony i wychowany”	
91	Omańkowska Janina (1859–1927)	2	nauczycielka domowa w dworze w Żabikowie pod Poznaniem, w przyszłości: redaktorka, działaczka społeczna i polityczna, posłanka na Sejm Śląski i polityk chadecji	Szyciczek, 1979
92	Onufrowicz Adam (1856–1914)	2	w przyszłości chemik	Adam Onufrowicz
93	Osiński	3	ksiądz	
94	Ossowski Antoni	2		
95	Oświecimski Alfons (1825–1886)	5	ziemianin, właściciel majątku Skarydzew, pow. Ostrzeszów	Alfons Oświecimski h. Radwan
96	Pallan Stanisław	8	kierownik szkoły w Pilźnie	
97	Pałka Józef	1	ksiądz	
98	Parczewski Alfons (1849–1933)	3	adwokat, historyk, działacz społeczno- -polityczny i narodowy, w przyszłości: założyciel „Nowin Śląskich” we Wrocławiu (1884) i „Gazety Ludowej” w Elku (1896), profesor Uniwersytetu Warszawskiego, profesor i rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, członek Polskiej Akademii Umiejętności	Konarski, 1980
99	Parylak Piotr (1846–1916)	8	nauczyciel, profesor gimnazjalny w Stanisławowie, następnie we Lwowie i Cieszyń	Skret, 1980
100	Pińkowski Bolesław	1	aptekarz w Kartuzach	
101	Poleski S.	3		
102	Półkocki Władysław (1838–1903)	3	nauczyciel w IV Gimnazjum w Warszawie	Władysław Półkocki
103	Popławski Władysław	3	ziemianin	
104	Prysak Piotr (1839–1910)	4	nauczyciel, profesor w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Krakowie	Piotr Prysak ~1839–1910
105	Przegaliński R.	5		
106	Przybyłkiewicz Ignacy (1846–1898)	3	nauczyciel w gimnazjum w Tarnowie	Ignacy Przybyłkiewicz
107	Puścion Jan	2	chłop	
108	Radomski Ludwik	3	aptekarz w Górznie, Prusy Zachodnie	

Tabela 1 Autorzy odpowiedzi na ankietę J. Rostańskiego, którzy przesłali dane dotyczące świąt wielkanocnych (cd.).

1	2	3	4	5
109	Rogalewicz Józef	2		
110	Rojewska Franciszka Jadwiga	5	(odpowiedzi zapisane ręką dra Władysława Semeraua-Siemianowskiego (1849–1938), lekarza); list wysłany z miejscowości Ruszczuk w Bułgarii	
111	Rostańska Wilhelmina (1818–1908)	1	żona dyrektora banku polskiego	Wilhelmina Justyna Tekla Wentzl
112	Russocki Stanisław (1840–1913)	3	ziemianin	Stanisław Russocki ~1840–1913
113	Rybaczek A. M.	6	kierownik szkoły w Mikulińcach	
114	Rzaszka I.	1		
115	Rzeszowski Leon (1851–1925)	7	nauczyciel	Śp. Leon Rzeszowski [nekrolog], 1925
116	Sadowski Józef	2	nauczyciel? może uczeń?	
117	Szaniecki Nepomucen (1816–1888)	1	ziemianin	Nepomucen Jan Szaniecki z Łagowca h. Ossoria
118	Sembrzycki Jan (1856–1919)	5	prowizor aptekarski, działacz mazurski, historyk, folklorysta	Jasiński, 1995
119	Skarszewski Franciszek Żuk (1836?–1891)	3	ziemianin	Franciszek Nałęcz Żuk Skarszewski
120	Skarżyński Modest Aleksander (1854–1928)	5	ziemianin w Gąsce	Modest Aleksander Skarżyński
121	Słotwińska J.	3		
122	Spiller Franciszek	3		
123	Strzelecka Aurelia	2	żona radcy sądu obwodowego	
124	Stu... Maria	6		
125	Szczepanik Józef	2	nauczyciel w Sędziszowie	
126	Szczerbiński	3	pomocnik aptekarza	
127	Szreder (po mężu Reimer) Anna (1849–1917)	2		Anna Szreder (Reimer) ~1849–1917
128	Szyl Joachim	1		
129	Szymański Antoni	2	student prawa Uniwersytetu Warszawskiego	
130	Tetzlaff Wincenty (1861–1907)	2	student medycyny Uniwersytetu Wrocławskiego, po studiach będzie lekarzem w Kórniku	Kraśńska, 2013
131	Tomaszewska Marina	4		
132	Trochimowicz Antoni	1		
133	Trzcińska Aleksandra (po mężu Ostrowska) (1865–1925)	4		Aleksandra Ostrowska (Trzcińska) ~1863–1925
134	Twardowska Maria (1858–1907)	6	ziemianka, botaniczka	Köhler, 2024g
135	Wais Kazimierz (1864–1934)	3	uczeń VII kl. gimnazjum w Jaśle, w przyszłości: profesor filozofii chrześcijańskiej, rektor Uniwersytetu Lwowskiego	Kazimierz Wais
136	Wawrzyniak Piotr (1849–1910)	2	ksiądz, prezes Kółka Rolniczo-Włościańskiego w Śremie	Piotr Wawrzyniak
137	Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancja	2	akuszerka, wdowa	

Tabela 1 Autorzy odpowiedzi na ankietę J. Rostafińskiego, którzy przesłali dane dotyczące świąt wielkanocnych (cd.).

1	2	3	4	5
138	Wesołowski Karol	2	organista	
139	Wiślicki Józef Mikołaj (1805–1887)	1	pisarz; autor 3-tomowego opisu Królestwa Polskiego (Kongresowego)	Wiślicki, Józef Mikołaj (1805–1887)
140	Wodecki Franciszek	4		
141	Woliński Adam (1856–1901)	2	w przyszłości: prawnik, adwokat, członek rady miejskiej Poznania, działacz narodowy w Wielkopolsce	Adam Woliński
142	Woyniłłowiczówna Jadwiga	1		
143	Wycech Jan (1863–1929)	2	nauczyciel	Wójcik, 1988
144	x.	2	ksiądz?	
145	X. K. W. Kr...	7	ksiądz	
146	Zagórski	3		
147	Zakrzewscy	4	ziemianie	
148	Zaleski Ł.	4	ziemianin?	
149	Zielenkiewicz Jan	1	nauczyciel w Okulicach	
150	Zieliński Edward (1861–1921)	10	student medycyny, w przyszłości ordynator oddziału wewnętrznego Szpitala Praskiego w Warszawie	Manteuffel-Szoego, 1966
151	Zieliński Jan (?–1927)	4	ksiądz, nauczyciel w Collegium Marianum w Pelplinie	Czaplewski, 1936
152	Zieliński Władysław	3		
153	Zikowski	2	lekarz	
154	Zrywan lub Zrywaczek Katarzyna	1	służąca? (odpowiedzi zapisane ręką J. Rostafińskiego)	
155	końcówka listu [od pyt. 42]	8		
156	[podpis nieczytelny]	2		
157	[brak podpisu]	3		

3.2. Pochodzenie geograficzne nadesłanych danych

Otrzymane rekordy dotyczą 196 lokalizacji, z których 166 zostało określonych przez respondentów poprzez wymienienie nazwy konkretnej miejscowości. Pozostałe 60 podano w sposób opisowy posługując się nazwami jednostek podziału administracyjnego, np. powiat piński; miast, np. Nowogródek i okolice czy Noworadomskie; ziem, np. Ziemia Liwska; czy krain historycznych, np. Wołyń. Otrzymane rekordy pochodzą z następujących ówczesnych jednostek administracyjnych: Bukowina – 1, Galicja – 88, Królestwo Polskie – 50, Prusy Wschodnie – 1, Prusy Zachodnie – 12, Rejencja Opolska – 4, Śląsk Austriacki – 1, Prowincja Poznańska (autorzy listów nadal używali nazwy Wielkie Księstwo Poznańskie) – 28, tzw. ziemie zabrane (czyli wcielone do Rosji, pozostające poza Królestwem Polskim) – 12 (Tabela 2).

3.3. Użycie roślin w zwyczajach wielkanocnych

W nadesłanych odpowiedziach zidentyfikowano 58 gatunków oraz 8 rodzajów roślin. Było tam też 15 nazw niezidentyfikowanych i zbiorowych (Tabela 3). Najczęściej powtarza

się cebula, czyli czosnek cebula *Allium cepa* – 146 razy, następnie trzy gatunki z rodzaju brezylka: brazylijska *Caesalpinia brasiliensis*, ciernista *Paubrasilia echinata* i sappan *Biancaea sappan* – 82, kolejno żyto zwyczajne *Secale cereale* – 39 i krokosz barwierski *Carthamus tinctorius* – 22 razy. Pozostałe taksony pojawiają się w odpowiedziach znacznie rzadziej.

3.3.1. Barwienie pisanek

Najczęściej używane gatunki roślin

Farbowanie jaj przed Wielkanocą było prawie powszechnym zwyczajem. Stąd w nadesłanych odpowiedziach na ankietę było 419 rekordów dotyczących roślinnych barwników używanych do farbowania jaj wielkanocnych. Ponadto 9 rekordów dotyczyło barwników innych niż roślinne, np. „kraska” – zbiorowa nazwa bliżej nieokreślonych farb kupowanych w sklepach czy targach (5 rekordów) oraz po jednym rekordzie: anilina, coccinella, czyli koszenila (pozyskiwana z owadów o nazwie czerwiec kaktusowy), bliżej nieokreślona „farba liliowa” oraz „karmin” i ultramaryna, czyli niebieski pigment służący m.in. do optycznego wybielania tkanin, stosowany pod koniec procesu prania.

Tabela 2 Pochodzenie geograficzne nadesłanych rekordów.

L.p.	Ówczesna jednostka administracyjna	Lokalizacje podane przez respondentów
1	Galicja	Baczków koło Bochni, Białobrzegi (pow. Łańcut), Biecz, Biskupice Radłowskie, Błudniki koło Halicza, Bobrowniki, Bór (pow. Mielec), Brzesko, Brzeżany, Budy (pow. Łańcut), Bystra (pow. Jordanów), Cieszanów, Czortkowskie, Dąbrowa Tarnowska, Dębica, Dębina (pow. Łańcut), Dębowiec koło Jasła, Galicja, Dobranowice (pow. Wieliczka), Głów, Grąziowa nad Wiarem (pow. Dobromil), Hałcnów koło Białej (obecnie koło Bielska-Białej), Husiatyn, Hyżne (pow. Rzeszów), Ilkowice, Jarosław, Jasło, Jaworów, Kądzienka (pow. Mielec), Korniańców (pow. Łańcut), Kraków, Kudynowce w Złoczowskim, Leżajsk, Lubcza koło Pilzna, Lwów, Łęki koło Kęt, pow. Mielec, Mikulińce, Mościska, Nedomice, Niwka, Nizankowice (pow. Przemyśl), Nowe Sioło, obszar na północ od Lwowa w kierunku Żółkwi, Okulice (obecnie pow. Bochnia), Olszany (okolice Sambora), Pilzno, Potok Turaszówka koło Krosna, Rabka, Radłów, Radomyśl, Rojówka (obecnie pow. Nowy Sącz), Ropczyce, Ruda, Rudka, Rymanów, Sanoka, Sędziszów, Siedlec, Skala, Smyków (pow. Mielec), Sokołów Małopolski, Stanisławów, Staszów (obecnie pow. Gorlice), Strusów, Szczawne (pow. Sanok), Śmierdząca koło Krakowa (od 1897 r. nosząca nazwę Kryspinów), Tarnobrzeg, Tarnopol, Tarnów, Tuchów (pow. Tarnów), Tyczyn koło Rzeszowa, Uszyce (pow. Olesko), Wieliczka, Wierzchowiny (pow. Mielec), Winniki w Samborskim, Wiśnicz, Wodniki (pow. Stanisławów), Wojnicz koło Tarnowa, Wola Radłowska, Wola Wadowska, (pow. Mielec), Wołyń, Zabawa, Zbaraż, Zdrochec, Złoczów, Żabno
2	Królestwo Polskie	Belno (obecnie pow. Kielce), Brus (obecnie Stary Brus) koło Włodawy, Ciecibór (obecnie koło Białej Podlaskiej), Częstochowskie, Dziwle (obecnie pow. Piotrków Trybunalski), Garwolińskie, Grabówka pod Kraśnikiem, Hołowiek (pow. Sokołów Podlaski), Janów Podlaski, Józefów koło Ożarowa Mazowieckiego, Kaliskie, Karszew (pow. Koło), Kluczkowice koło Opola Lubelskiego, Krzymosze (pow. Siedlce), Lisice nad Nerem (pow. Koło), Lubleskie, Łask (gub. piotrkowska), Łyszkowice koło Skierniewic, Maciejowice (pow. Garwolin), Modrynica (pow. Hrubieszów, gub. lubelska), Niedźwiadka (Ziemia Łukowska na Lubelszczyźnie), Nowa Wieś (pow. Słupca, gub. kaliska), Noworadomskie, Olszanka (pow. Krasnystaw), Ostrów (pow. Opoczno, gub. radomska), Posada Rossów (pow. Sokołów, gub. siedlecka), Przegaliny (gub. siedlecka), Przewłoka, Radowąż (obecnie Majorat-Zaródce), Rażny (pow. Węgrów, gub. siedlecka), Romanów (obecnie pow. Biała Podlaska), Siedlce, Siłnica (pow. Radomsko), Skorczyce (pow. Kraśnik), Sobienki (pow. Garwolin), Sokołów, Sosnowiec p. Sompolno, Ulasek (pow. Radzymin), Warszawa, Węgrów, Wieluń, Wilczogęby (obecnie pow. Węgrów, województwo mazowieckie), Włodawa (gub. siedlecka), Wola Obszańska (pow. Biłgoraj), Woleń pod Błazkami (obecnie pow. Sieradz), Zamek Gałachy stacja Zakroczym, Ziemia Liwska, Ziemia Łukowska, Żdżenice (obecnie pow. Turek), Żuki (wieś należąca do dóbr Kodeń hr. Zamoyskich)
3	Wielkie Księstwo Poznańskie (Prowincja Poznańska)	Chodzież, Droszew (obecnie pow. Ostrów Wielkopolski), Gniezno, Gołuchów koło Pleszewa, Jezewo koło Borku, Kamieniec (koło Grodziska Wielkopolskiego), Kłeco, Kościelna Wieś (pow. Pleszew), Luszyń (pow. Gostyń), Lwówek (obecnie pow. Nowy Tomyśl), Młyny pod Strzelmem na Kujawach, Odolanów (obecnie pow. Ostrów), Oporów [obecnie: Oporowo] przez Poniec, Ostrowite Trzemeszeńskie, Oświecim (pow. Ostrzeszów), Pakość (obecnie pow. Inowrocław), Połajewo (pow. Oborniki), Pomorzanowice (pow. Poznań), Różniaty koło Kruszwicy, Stępów (pow. Gostyń), Śrem, Trzemeszno, Uścięcice (obecnie pow. Nowy Tomyśl), Wągrowiec, Wielkopolska, Wilatowo (obecnie Wylatowo, pow. Mogilno, woj. kujawsko-pomorskie), Wola Stępska (pow. Gostyń), Żabikowo pod Poznaniem
4	Prusy Zachodnie	Górzno (obecnie pow. Brodnica), Kartuzy, Kcynia, Kobusewo (obecnie Kobusewo, pow. Kartuzy, woj. pomorskie), Kociewie, Malbork, Pelplin, Polskie Brzozie (obecnie pow. Brodnica), Tylice (obecnie pow. Nowe Miasto Lubawskie), Tyłowo (pow. Puck), Wabcz (obecnie pow. Chełmno), Wysin (pow. Kościerzyna)
5	tz. ziemie zabrane	Bobrujsk (gub. mińska), Chołuj (gub. mińska), Ihumeń (gub. mińska), Jeziora (gub. grodzieńska), Lipów (pow. Rzeczyca, gub. mińska), Mińsk, Naliboki (gub. mińska), Nieśwież, Nowogródek i okolice, Pińsk (gub. mińska), Słuck, Weleśnica (obecnie w rejonie pińskim na Białorusi)
6	Rejencja Opolska	Baborów i okoliczne wioski (obecnie pow. Głubczyce), Gostomia (obecnie pow. Prudnik), obszar między Lublińcem a Woźnikami, Praszka (obecnie pow. Olesno)
7	Bukowina	Bukowina (kraina historyczna w Europie Wschodniej, pomiędzy Karpatami Wschodnimi a środkowym Dniestrem)
8	Prusy Wschodnie	Rasząg (obecnie pow. Olsztyn)
9	Śląsk Austriacki	Skoczów

Tabela 3 Taksony roślin użytkowane w obrzędach wielkanocnych. ? – identyfikacja przypuszczalna.

L.p.	Takson	Liczba rekordów							
		barwienie jajek	koloryzowanie ciast	ozdoby	palmy	potrawy	święcone	przesady	łącznie
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	<i>Alcea rosea</i> L. [odmiana o ciemnych kwiatach]	5							5
2	<i>Allium cepa</i> L.	146							146
3	<i>Allium schoenoprasum</i> L.	1							1
4	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.	10							10
5	<i>Armoracia rusticana</i> P.Gaertn., B.Mey. & Scherb.	1		1		4		1	5
6	<i>Avena sativa</i> L.	2							2
7	<i>Berberis vulgaris</i> L.	6							6
8	<i>Beta vulgaris</i> L. subsp. <i>vulgaris</i>	2							2
9	<i>Betula</i> sp.	2							2
10	<i>Brassica oleracea</i> L. subsp. <i>capitata</i> (L.) Duchesne	1							1
11	<i>Buxus sempervirens</i> L.			3			1		3
12	<i>Caesalpinia brasiliensis</i> L., <i>Biancaea sappan</i> (L.) Tod., <i>Paubrasilia echinata</i> (Lam.) Gagnon, H.C.Lima & G.P.Lewis*	82							82
13	<i>Caltha palustris</i> L.	1							1
14	<i>Cannabis sativa</i> L.	1				1			2
15	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	15	10			1			22
16	<i>Centaurea</i> sp.? [może używano suszonych?]	1							1
17	<i>Cichorium intybus</i> L.	2							2
18	<i>Coffea arabica</i> L.	2							2
19	<i>Crocus sativus</i> L.	8	1						9
20	<i>Haematoxylum campechianum</i> L.	7							7
21	<i>Hepatica nobilis</i> Schreb.	2							2
22	<i>Hordeum vulgare</i> L.	1							1
23	<i>Indigofera tinctoria</i> L.	2							2
24	<i>Juglans regia</i> L.	2							2
25	<i>Juniperus communis</i> L.				1				1
26	<i>Laurus nobilis</i> L.		1						1
27	<i>Lepidium sativum</i> L.			3					3
28	<i>Lithospermum officinale</i> L.	1							1
29	<i>Lycopodium clavatum</i> L.	1							1
30	<i>Malus sylvestris</i> Mill. i <i>M. domestica</i> Borkh.	10							10
31	<i>Paeonia officinalis</i> L.	1							1
32	<i>Papaver somniferum</i> L.					1			1
33	<i>Pastinaca sativa</i> L.					2			2

* W czasach J. Rostafińskiego w handlu taksony nie rozróżniane.

Tabela 3 Taksony roślin użytkowane w obrzędach wielkanocnych. ? – identyfikacja przypuszczalna (cd.).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
34	<i>Phaseolus vulgaris</i> L. lub <i>Ph. coccineus</i> L. [odmiany o nasionach czarnych]	1							1
35	<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud.				3				3
36	<i>Phytolacca americana</i> L.	1							1
37	<i>Pisum sativum</i> L. subsp. <i>arvense</i> (L.) Asch. & Graebn.	1							1
38	<i>Populus</i> × <i>canadensis</i> Moench	1							1
39	<i>Populus nigra</i> L.	1							1
40	<i>Populus</i> sp.	1							1
41	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch.	1							1
42	<i>Primula</i> sp.	1							1
43	<i>Prunus domestica</i> L.	1							1
44	<i>Prunus spinosa</i> L.	2						1	3
45	<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill.	9							9
46	<i>Quercus</i> sp.	1							1
47	<i>Rhamnus cathartica</i> L.	1							1
48	<i>Rubus</i> sp. – o czarnych owocach	1							1
49	<i>Salix caprea</i> L. – najprawdopodobniej	1			6			1	7
50	<i>Salvia</i> sp.	1					1		2
51	<i>Sambucus nigra</i> L.	2							2
52	<i>Saponaria officinalis</i> L.?	1							1
53	<i>Secale cereale</i> L.	39							39
54	<i>Solanum tuberosum</i> L.	1							1
55	<i>Sorbus aucuparia</i> L. em. Hedl.	1							1
56	<i>Staphylea pinnata</i> L.				1			1	1
57	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip.					1		2	3
58	<i>Triticum aestivum</i> L.	7							7
59	<i>Urtica dioica</i> L.	2							2
60	<i>Vaccinium vitis-idaea</i> L.			1					1
61	<i>Vinca minor</i> L.	1		1					2
62	<i>Viola</i> sp.	2							2
63	<i>Zea mays</i> L.					1			1
Rośliny niezidentyfikowane									
64	bierest (rodzaj dzikiego powoju)	1							1
65	cebulnik	1							1
66	dereza	1							1
67	galas	1							1
68	kwiat	1							1
69	leśnica	1							1
70	ozimina	19							19
71	poterucha	1							1

Tabela 3 Taksony roślin użytkowane w obrzędach wielkanocnych. ? – identyfikacja przypuszczalna (cd.).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
73	santal (może <i>Pterocarpus santalinus</i> L.f.?)	1							1
74	sączek	1							1
75	siano	6							6
76	trawa	10							10
77	zboże	1							1
78	zielenica	2							2

Spośród różnych gatunków roślin używanych do farbowania jaj najczęściej wymieniano cebulę (143 rekordy). Ponad dwa razy rzadziej (68 rekordów) podawana była brezyłka. Pod tą nazwą mogły się kryć trzy gatunki egzotycznych drzew wymienione już powyżej. Jeszcze rzadziej używane było żyto zwyczajne – 36 rekordów, krokosz barwierski – 22, a jabłoń dzika *Malus sylvestris* i olsza czarna *Alnus glutinosa* – jedynie po 10 rekordów. Niewiele rzadziej respondenci wspominali sasankę łąkową *Pulsatilla pratensis* – 9 rekordów, berberys zwyczajny *Berberis vulgaris* – 7 i pszenicę zwyczajną *Triticum aestivum* – 5 rekordów. Pozostałe gatunki (i rodzaje roślin) wymieniano sporadycznie, od 1 do 4 rekordów.

Części roślin używane do farbowania

Różne części roślin stosowano do farbowania jaj wielkanocnych. Najczęściej (143 rekordy) były to suche zewnętrzne łuski z cebuli. Drugim organem pod względem częstości używania podczas farbowania tychże jaj były liście (101 rekordów), głównie zbóż ozimych, jak owsa zwyczajnego *Avena sativa* we wsi Staszkówka koło Ciężkowic (B. Niedozielski, list z 8 VIII 1883 r.) czy jęczmienia zwyczajnego *Hordeum vulgare* w Grąziowej nad Wiarem (Julia Dydyńska, list z 6 XII 1883 r.), i dzikich traw. Sporadycznie używano także liści innych gatunków roślin, takich jak barwinek pospolity *Vinca minor* w okolicach Stanisławowa (Piotr Parylak, list z 26 VII 1883 r.); bierest (gat. niezidentyfikowany) w okolicach Nieświeża, Słucka i Mińska (Helena Czarnocka, list z 3 VIII 1883 r.); brzoza *Betula* sp. na Pińszczyźnie (Adam Onufrowicz, list z 13 VIII 1883 r.) oraz w okolicach miejscowości Mikulińce, Nowesioło, Skatlat, Tarnopol i Zbaraż w Galicji (A. M. Rybaczyk, list z 25 X 1883 r.); cykoria podróżnik *Cichorium intybus* we wsi Bello koło Świecka (Alfons Parczewski, list z 30 VII 1883 r.) i w bliżej nieokreślonej części Wielkopolski (ksiądz Osiński, list sprzed 2 IX 1883 r.); dereza i poterucha (gat. niezidentyfikowane) we wsi Żuki, gmina Międzyzyleś, pow. Biała Radziwiłłowska, obecnie Biała Podlaska (Jan Gulski, list z 20 VIII 1883 r.); groch zwyczajny polny *Pisum sativum* subsp. *arvense* w miejscowościach Suszyn, Stępów, Wola Stępowaska, pow. Gostyń (podpis nieczytelny, list z 14 XI 1883 r.); „kocanki”, pod którą to nazwą *de facto* kryła się sasanka łąkowa, w powiecie Ostrzeszów (Alfons Oświecimski, list z 22 XI 1883 r.); konopie siewne *Cannabis sativa* w powiecie

Pińsk (W. Nielubowicz, list z 8 IX 1883 r.); czosnek szczypiorek *Allium schoenoprasum* w powiecie Opoczno w guberni radomskiej (Edward Zieliński, list z 20 I 1884 r.); olsza czarna lub szara *Alnus incana* w okolicach miast Dąbrowa Tarnowska, Dębica, Ropczyce, Tarnów i Żabno (Maria Sta..., list z 30 VIII 1883 r.); sączek i zielenica (gat. niezidentyfikowane) w miejscowości Jeziora, gub. grodzieńska (Aleksandra Korycińska, 22 III 1884 r.); szalwia *Salvia* sp. w okolicach Malborka (Józef Łęgowski, list z 29 VIII 1883 r.) czy widłak goździsty *Lycopodium clavatum* w Weleśnicy na Pińszczyźnie, gub. mińska (Maria Twardowska, list z 17/29 IX 1883 r.). We wsi Skorczyce w guberni lubelskiej używano indygowca barwierskiego *Indigofera tinctoria* (Maria Hemperl, list z 20 X 1883 r.). Substratem użytym do farbowania było także siano (5 rekordów, gat. niezidentyfikowane).

Częstym źródłem barwników było drewno (96 rekordów), głównie gatunków egzotycznych wymienionych powyżej, a różnie w listach nazywanych: brezyłka, fernambuk, santal. Czterokrotnie przesłano informację o użyciu drewna modrzejca kampechijskiego, czyli drzewa kampešowego *Haematoxylum campechianum*, m.in. w Skorczycach na Lubelszczyźnie (Maria Hempel, list z 20 X 1883 r.) czy Łyszkowicach koło Skierniewic (Aleksandra Trzcińska, list z 1 X 1883 r.). Czasem farbowano także drewnem rodzimej olszy czarnej, np. w okolicach Jarosławia (Stanisław Myszkowski, list z 29 VII 1883 r.); w Ciciborze, pow. Biała Radziwiłłowska (Władysław Popławski, list z 22 X 1883 r.) czy w Weleśnicy na Pińszczyźnie, gub. mińska (Maria Twardowska, list z 17/29 IX 1883 r.).

Różne elementy kwiatów, jako źródła substancji do barwienia, wymieniono w 46 rekordach. Głównie (18 rekordów) był to krokosz barwierski i szafran uprawny *Crocus sativus* (5 rekordów). Mniej niż 5 rekordów dotyczyło „czarnej róży”, czyli malwy różowej *Alcea rosea* (formy o bardzo ciemnych, prawie czarnych kwiatach), z okolic Stanisławowa (Piotr Parylak, list z 26 VII 1883 r.) i we wsi Rojówka koło Tęgororza, pow. Nowy Sącz (Franciszek Żuk Skarszewski, list z 2 VIII 1883 r.). Respondenci nie podali szczegółów, ale ponieważ kwiaty tego gatunku pojawiają się dopiero w lipcu, czyli około cztery miesiące po Wielkanocy, więc prawdopodobnie używano suszonych płatków korony zebranych rok wcześniej. Kolejnymi gatunkami

były: „łotoć”, czyli kniec błotna *Caltha palustris*, w Grąziowej nad Wiarem, pow. Dobromil (Julia Dydyńska, list z 6 XII 1883 r.); przelaszczki, czyli przylaszczka pospolita *Hepatica nobilis*, w Bobrujsku, gub. mińska (Antonina z Zabieliów Laskarys, list z 6 VIII 1883 r.); piwonia lekarska *Paeonia officinalis* na Bukowinie (Piotr Parylak, list z 26 VII 1883 r.); termentyla, czyli prawdopodobnie pięciornik kurze ziele *Potentilla erecta*, w okolicach Jarosławia (Stanisław Myszkowski, list z 29 VII 1883 r.); „kocanki”, *de facto* saskanka łąkowa, we wsi Silnica, pow. Radomsko (Urszula Czarniecka, list z 24 IV 1884 r.) oraz w Lisicach koło Sochaczewa (Antoni Gdowski, list z 16 IX 1883 r.) i fiołki *Viola* sp. w okolicach Rymanowa na Podkarpaciu (Kazimierz Wais, list z 1 IX 1883 r.). Nieznany autor (zachowała się tylko część listu bez nazwiska autora) przesłał informację, że na zielono barwiono w „berkach” (może chodzi tu o żeńskie kwiatostany?) topoli kanadyjskiej *Populus ×canadensis*.

Kolejnym źródłem barwników była kora drzew i krzewów (25 rekordów). Najczęściej używano kory olchowej i jabłoni „kwaśnej” lub „słodkiej”, czyli jabłoni dzikiej lub jabłoni domowej *Malus domestica*. Rzadziej stosowano takie gatunki i rodzaje, jak „włoska kalina”, czyli berberys zwyczajny, w Trzemesznie (Augustyn Heintze, list z 12 IX 1883 r.); śliwa domowa *Prunus domestica* (Stanisław Russocki, list z 3 IX 1883 r.); dąb *Quercus* sp. w okolicach Jarosławia (Stanisław Myszkowski, list z 29 VII 1883 r.); szakłak pospolity *Rhamnus cathartica* na terenach położonych na północ od Lwowa w kierunku Żółkwi (Władysław Lubomęski, list z 16 VIII 1883 r.); wierzbowa *Salix caprea* w okolicach Dąbrowy Tarnowskiej, Dębicy, Ropczyc, Tarnowa i Żabna (Maria Stu..., list z ok. 30 VIII 1883 r.); bez czarna *Sambucus nigra* w okolicach Jarosławia (Stanisław Myszkowski, list z 29 VII 1883 r.) i jarzęb pospolity *Sorbus aucuparia* na Wołyniu (J. Karłowicz, list z 8 XII 1883 r.).

Do farbowania używano również korzeni (13 rekordów). Najczęściej były to korzenie berberysu zwyczajnego (6 rekordów). Ponadto między Przeworskiem a Łańcutem używano korzeni olszy (Józef Szczepanik, list z 21 IX 1883 r.), a w Szywnaldzie koło Tarnowa – buraka czerwonego *Beta vulgaris* subsp. *vulgaris* (Ignacy Józef Górski, list z 21 IX 1883 r.). Ponadto stosowano jeszcze korzenie nawrotu lekarskiego *Lithospermum officinale* (Walenty Łękawski, list z 26 IX 1883 r.); „słodkiej jabłoni”, czyli jabłoni domowej, w powiatach Mościska i Jaworów w Galicji (Jan Hankiewicz, list z 24 VIII 1883 r.); tarniny, czyli śliwy tarniny *Prunus spinosa*, w Grąziowej nad Wiarem, pow. Dobromil (Julia Dydyńska, list z 6 XII 1883 r.) i pokrzywy zwyczajnej *Urtica dioica* w miejscowości Jeziora, gub. grodzieńska (Aleksandra Korycińska, list z 22 III 1884 r.).

Oprócz wyżej wymienionych organów roślin w procesie farbowania stosowano też inne organy lub produkty pochodzenia roślinnego (18 rekordów). Wśród nich był kwas z kiszanej kapusty warzywnej głowiastej *Brassica oleracea* subsp. *capitata* używany w Grąziowej nad Wiarem, pow. Dobromil (Julia Dydyńska, list z 6 XII 1883 r.), którym wytrawiano niepokrytą woskiem zabarwioną wcześniej powierzchnię skorupy jajka, dzięki czemu uzyskiwano kolorowe (najczęściej czerwone) wzory na białym tle. Łupinami

orzecha włoskiego *Juglans regia* barwiono w okolicach Jarosławia (Stanisław Myszkowski, list z 29 VII 1883 r.) oraz na „Mazurach” i na „Rusi” (Alfons Lippoman, list z 10 VIII 1883 r.). Spośród innych organów lub produktów roślinnych stosowano także suszone owoce szakłaku pospolitego (Walenty Łękawski, list z 25 VII 1883 r.), pączki liściowe topoli czarnej *Populus nigra* w Maciejowicach, pow. Garwolin (Jan Matulewicz, list z 18 I 1884 r.), czy wywar z prażonego i następnie zmielonego nasienia kawy arabskiej *Coffea arabica* we wsi Wysin koło Kościerzyny (J. Michalski, list z 8 IX 1883 r.). W Galicji w okolicach Jasła, Pilzna, Tarnobrzega, Tarnowa, Wieliczki i Wiśnicza używano zeszłorocznych zdrewniałych czarnych owocostanów olszy czarnej (Stanisław Pallan, list z 8 VIII 1883 r.). Nasionami czarnych odmian fasoli zwykłej *Phaseolus vulgaris* lub fasoli wielokwiatowej *Ph. coccineus* barwiono w okolicach miejscowości Mikulińce, Nowesioło, Skałat, Tarnopol i Zbaraż (A. M. Rybaczyk, list z 25 X 1883 r.), a owocami baznyku, czyli bzu czarnego, w Winnikach w Samborskiem (Marina Tomaszewska, list z 21 IX 1884 r.). Szkarłatka najprawdopodobniej amerykańska *Phytolacca americana* pojawia się jednokrotnie; informację o jej użyciu, pod nazwą alkarm, podał aptekarz Walenty Łękawski (list z 26 IX 1883 r. wysłany z Warszawy). Na Kaszubach w Kartuzach farbowano obierkami z bulw ziemniaka, czyli psianki ziemniaka *Solanum tuberosum* (Bolesław Pińkowski, list z 13 IX 1883 r.), natomiast w Weleśnicy na Pińszczyźnie – suszonymi czarnymi owocami jeżyny *Rubus* sp. (Maria Twardowska, list z 21 VIII/2 IX 1883 r.). We wsi Bruss (obecnie Stary Brus) koło Włodawy używano do farbowania chabrów *Centaurea* sp. (Maria Jasieńska, list z 9 II 1884 r.), brak jednakże informacji o częściach roślin, jakie w tym celu używano. Natomiast w Żdżenicach koło Turka do „barwienia jaj wielkanocnych używają kacanki”, czyli jakiegoś gatunku pierwiosnka *Primula* sp. (Władysław Polkotycki, list z 9 VIII 1883 r.).

Techniki barwienia i uzyskiwane kolory

Do koloryzowania jaj wielkanocnych barwnikami roślinnymi stosowano dwie techniki: (I) gotowanie ich z barwiącymi substratami lub (II) moczenie w roztworze barwnika.

Pierwsza z nich, najpopularniejsza, polegała na gotowaniu jajek w roztworze barwnika otrzymanego z odpowiednich części roślin. Od ilości użytego materiału roślinnego zależało stężenie barwnika uzyskane w roztworze, a w konsekwencji – intensywność koloru, a od użytych dodatków chemicznych – jego skuteczność oraz niekiedy odcień. Technika ta miała dwa warianty: bardzo rozpowszechnione było równoczesne lub prawie równoczesne gotowanie jajek i części roślin, o czym donosili respondenci Rostańskiego, np. „Jajka na Wielkanoc barwią w ten sposób, że łupy z cebuli wrzuca się do gotujących się jajek” we wsi Bystra, pow. Jordanów (Jan Bodnarski, list z 22 IX 1883 r.); „Oziminą, łupinami od cebuli – gotując razem” w okolicy Połajewa, pow. Oborniki (Wawrzyniec Chybiński, list z 15 VIII 1883 r.); „Jaja wielkanocne barwią się za pomocą gotowania w łusce od cebuli” w Nalibokach, gub. mińska (Michał Łęski, list z 17/29 VII 1883 r.); „Jaja wielkanocne, kraszanki, barwią się, gotując w odwarze łupin cebuli na

żółto, w sianie na brudno zielonawo, w kwiecie sasanki *Anemone pratensis* na fiołkowo” we wsi Dziwle, pow. Łask, gub. piotrkowska (Stanisława Okolska, list z 14 IX 1883 r.); „W trawie gotuje lub w łupinie z cebuli” w okolicach Tuchowa (Ignacy Przybyłkiewicz, list z 10 VIII 1883 r.).

Znacznie rzadsze było wcześniejsze przygotowanie barwiącego roztworu i dopiero potem gotowanie w nim jajek, np. „Do barwienia kraszanek używają kraski w różnych kolorach co kupują w sklepach (trzaski różnokolorowe: fernambuk, brezylia itp.). Trzaski te zagotowują w wodzie z ałunem¹, by zaś jaskrawość barw podnieść mieszają małą ilość minii² lub kalii³. Co wszystko zagotowawszy odcedzają wkładają potem surowe jaja i gotują” w Tyłowie, pow. Puck (Andrzej Block, list z 24 IX 1883 r.), a w Złoczowie w Galicji „Na jajach robią najpierw desenie szpillką maczaną w roztopionym wosku, później moczą te jaja w odwarze kraski, a w końcu zagotowują. W ten sposób otrzymują jaja zabarwione, w miejscach zaś gdzie był wosk, pozostają białe desenie” (Aurelia Strzelecka, list z 9 VIII 1883 r.).

Druga ze stosowanych technik, czyli moczenie jajek w roztworze barwiącym, była znacznie rzadziej stosowana, jak wynika z otrzymanych opisów, np. „kładą także do buraków kiszonych, które zabarwiają jajka zupełnie na czerwono” w Krakowie (Ignacy Janasiński, list z 2 VIII 1883 r.) czy „Pisanki koloru ceglatego barwią [...] w odwarze z łupin cebuli, [...] potem moczą w odwarze, a na ostatku gotują” w położonej koło Krakowa wsi Śmierdząca, od 1897 r. noszącej nazwę Kryspinów (niejaki Borkowski, list z 25 VII 1883 r.).

Nie wszyscy autorzy odpowiedzi podali informacje o barwach uzyskiwanych z roślin. Pomimo to, na podstawie nadesłanych danych można stwierdzić, że do farbowania pisanek otrzymywano osiem kolorów oraz dość bogatą paletę ich odcieni, różnie nazywanych przez respondentów Rostafińskiego. Źródłem tych kolorów były 35 taksonów roślin oraz dwa gatunki niezidentyfikowane (Tabela 4).

3.3.2. Koloryzacja ciast

Niewiele gatunków roślin, zaledwie trzy, używano do barwienia potraw, głównie wielkanocnych ciast. Najwięcej danych przesłano na temat krokoszu barwierskiego – 10 rekordów. W Lisicach nad Nerem był uprawiany i używany przez zamożniejszych mieszkańców okolicznych miasteczek i wsi do zabarwiania ciasta na wielkanocne placki, o czym donosił Antoni Gdowski (list z 16 IX 1883 r.). Podobnie stosowany był m.in. w Tarnowie (M. Germanowa, list z 13 VIII 1883 r.), w Uścięcicach koło Nowego Tomyśla w Wielkopolsce (Julian Jezierski, list z 28 VIII 1881 r.), w Wieluniu (Bogumił Lenartowicz, list z 30 VII 1883 r.), czy w Tylicach koło Nowego Miasta Lubawskiego (Franciszka Jadwiga Rojewska, list z 1 IX 1883 r.).

Jeden rekord dotyczył szafranu uprawnego. W Hyżnem koło Rzeszowa pod nazwą krokoszu sprzedawany był właśnie

szafran, którym barwiono ciasta na Wielkanoc, o czym informowała Izabela Jędrzejowiczowa (list z 10 XI 1883 r.). Odwrotna sytuacja miała miejsce w okolicach Tarnowa, Dębicy, Dąbrowy, Ropczyc i Żabna. Tam pod nazwą szafranu sprzedawano krokosz barwierski (Maria Stu..., list z ok. 30 VIII 1883 r.).

Podobnie jeden rekord dotyczył wawrzynu szlachetnego *Laurus nobilis*. Według Modesta Aleksandra Skarżyńskiego (list z 22 VIII 1883 r.) w Ziemi Łukowskiej na Lubelszczyźnie (m.in. we wsi Gąska) do ciast wielkanocnych stosowano kupowane „bobki”, czyli „owoce czarne podługowate mające w środku po dwa ziarenka przedzielone przegródką, gorzkawego smaku, nadające żółty kolor ciastu” (Zaleska, 1875).

3.3.3. Wielkanocne dekoracje roślinne

W Wielką Sobotę w świątyniach katolickich i prawosławnych święcone były pokarmy, była to tzw. święconka. Rośliny, częściej ich liście lub ulistnione łodyżki, służyły jako elementy dekoracyjne, którymi przystrajano czy to koszyczki ze „święconką”, czy też stoły, na których ta „święconka” potem była umieszczana.

Kilkoro respondentów Rostafińskiego wymienia to dekoracyjne zastosowanie roślin. Do przystrajania koszyczków ze „święconką” używano w niektórych rejonach Wielkopolski ulistnionych gałązek bukszpanu zwyczajnego *Buxus sempervirens*; tak było w Oporowie, obecnie pow. Leszno (Adam Woliński, list z 15 VIII 1883 r.) i w Trzemesznie (Augustyn Heintze, list z 12 IX 1883 r.). W Opoczyńskim do dekorowania stołów wielkanocnych używano barwinka pospolitego (Edward Zieliński, list z 20 I 1884 r.). We wsi Zabłocie (pow. Łask, Sieradzkie) koszyczki ze „święconką” przystrajano ulistnionymi gałązkami borówki brusznicy *Vaccinium vitis-idaea* oraz korzeniami chrzanu pospolitego *Armoracia rusticana* (Stanisława Okolska, list z 26 IX 1883 r.).

Trzech respondentów wspomina „rzeżuchę”. W okolicach Trzemeszna przygotowywano przed Wielkanocą tzw. piramidy, czyli butelki owinięte pakułami i oblepione następnie gliną, na której siano „rzeżuchę”, a właściwie pieprzycę siewną *Lepidium sativum*. Po wykiełkowaniu „rzeżuchy” piramidy owe były stawiane na stołach wielkanocnych stanowiąc swoistą ich dekorację. Po Wielkanocy wykiełkowana pieprzycza służyła jako składnik sporządzanych sałatek (Augustyn Heintze, list z 12 IX 1883 r.). Identyczny sposób przygotowania „rzeżuchy” na butelkach opisuje z Galicji z okolic: Jasła, Pilzna, Tarnobrzega, Tarnowa, Wieliczki i Wiśnicza Stanisław Pallan (list z 8 VIII 1883 r.), co z okolic samego Pilzna potwierdza Leopold Dobrzelewski (list z 29 VII 1883 r.).

3.3.4. Palmy wielkanocne

Przed Wielkanocą przygotowywano palmy wielkanocne, czyli charakterystyczne ludowe kompozycje plastyczne, których budowa opierała się na drewnianym rdzeniu, do którego przyczepiano żywe lub suszone rośliny oraz różnokolorowe bibułki czy wstążki. W katolickich świątyniach palmy te, w formie wąskich bukietów lub większych konstrukcji, były święcone podczas Niedzieli Palmowej.

¹ Siarczan glinowo-potasowy, znany również jako ałun potasowy $KAl(SO_4)_2$. Najczęściej występuje w postaci uwodnionej $KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$.

² Minia ołowiowa Pb_3O_4 lub żelazna Fe_2O_3 .

³ Nadmanganian potasu $KMnO_4$.

Tabela 4 Barwniki jajek wielkanocnych uzyskiwane z roślin. Części roślin: D – drewno, K – kora, Krz – korzenie, L – liście, Ł – łupina, N – nasiona, O – owoce, P – płatki korony, I – inne.

L.p.	Takson	Barwa i odcień							
		brązowa, brunatna, kasztanowa, orzechowa	czarna	czerwona, ceglasta, pąsowa, buraczkowa, różowa, wiśniowa, amarantowa	fioletowa, fiołkowa, liliowa	niebieska, modra, szafirowa, granatowa	poma- rańczowa	zielona	żółta
1	<i>Alcea rosea</i>					P		P	
2	<i>Allium cepa</i>	Ł		Ł			Ł		Ł
3	<i>Alnus glutinosa</i>	O	K						
4	<i>Alnus</i> sp.			D					
5	<i>Avena sativa</i>							L	L
6	<i>Berberis vulgaris</i>								K, Krz
7	<i>Beta vulgaris</i> subsp. <i>vulgaris</i>			Krz					
8	<i>Betula</i> sp.								
9	<i>Caesalpinia brasiliensis</i> , <i>Biancaea sappan</i> , <i>Paubrasilia echinata</i> *	D	D	D	D	D			
12	<i>Caltha palustris</i>								P
13	<i>Cannabis sativa</i>							L	
14	<i>Carthamus tinctorius</i>		P	P					P
15	<i>Centaurea</i> sp.								I
16	<i>Crocus sativus</i>								I
17	<i>Hepatica nobilis</i>				P	P			
18	<i>Hordeum vulgare</i>								L
19	<i>Indigofera tinctoria</i>					L			
20	<i>Lithospermum officinale</i>			Krz					
21	<i>Lycopodium clavatum</i>								
22	<i>Malus domestica</i>							L	
23	<i>Malus</i> sp.								K
24	<i>Paeonia officinalis</i>			P				K	
25	<i>Phaseolus vulgaris</i>				N				
26	<i>Populus nigra</i> i <i>P. canadensis</i>							I	
27	<i>Populus</i> sp.					I			
28	<i>Primula</i> sp.					P			
29	<i>Prunus spinosa</i>		Krz					K	
30	<i>Pulsatilla pratensis</i>				P	P		P	
31	<i>Rubus</i> sp.		O						
32	<i>Sambucus nigra</i>			O					
33	<i>Secale cereale</i>							L	
34	<i>Sorbus aucuparia</i>								K
35	<i>Triticum aestivum</i>							L	
36	<i>Vinca minor</i>							L	
37	<i>Viola</i> sp.				P	P			
38	leśnica (gat. niezidentyfikowany)								K
39	młoda trawa (gat. niezidentyfikowany)								L

* W czasach J. Rostafińskiego w handlu taksony nie rozróżniane.

Respondenci Rostafińskiego jedynie sporadycznie o nich wspominają. Do wyjątków należała m.in. Elżbieta Kraska z Trzemeszna, która informowała, że do wykonania palm używano tam gałązek wierzbowych (Augustyn Heitze, list z 12 IX 1883 r.). Według Witolda Horodyńskiego z Niedźwiadki, pow. Łuków (list z 26 VIII 1883 r.), palmy wykonywano z wierzby iwy oraz młodej trzciny; najprawdopodobniej były to źdźbła trzciny pospolitej *Phragmites australis*. Tych samych materiałów używali także mieszkańcy miejscowości Dziwle, pow. Łask (Stanisława Okolska, list z 14 IX 1883 r.), oraz powiatów Kalisz i Wieluń, w obu z dodatkiem kłokoczki południowej *Staphylea pinnata* (ksiądz K. W. Kr..., list z 29 IX 1883 r.). W Hałcnowie koło Białej (obecnie w granicach Bielska-Białej) jako materiał na palmy stosowano gałązki jałowca pospolitego *Juniperus communis*, o czym informował Leon Rzeszowski (list z 7 II 1884 r.), a w Skoczowie (ówczesny Śląsk Austriacki) używano także „kłokoczu”, czyli najprawdopodobniej kłokoczki południowej.

Razem z palmami święcono także kilka gatunków roślin. W Kaliskiem i Wieluńskim była to „krokocyna”, jak donosił anonimowy ksiądz ukrywający się pod inicjałami K. W. Kr... (list z 29 IX 1883 r.). Roślina ta była używana także do barwienia wypieków wielkanocnych, co jednoznacznie wskazuje, że chodzi tu o krokosz barwierski. W Rzeszowskim lub w okolicach Białej (obecnie Bielsko-Biała) była to szalwia *Salvia* sp., o czym pisał Leon Rzeszowski (list z 7 II 1884 r.). Leczono nią następnie bóle gardła. Natomiast w Maciejowicach koło Garwolina święcono śliwę tarninę (Jan Matulewicz, list z 18 I 1884 r.).

3.3.5. Tradycyjne wielkanocne potrawy z roślin

Z Wielkanocą związane były tradycyjne potrawy, do których wykorzystywano składniki roślinne. Respondenci Rostafińskiego nadesłali, niestety, jedynie 12 rekordów. Najwięcej z nich (4) dotyczyło chrzanu pospolitego. Wchodził on w skład tradycyjnej „święconki” w Trzemesznie (wg odpowiedzi parafian, które spisał Augustyn Heintze, list z 12 IX 1883 r.). W Nowej Wsi (Kaliskie) na Wielkanoc lud gotował chrzan z jajami i „zaklepywał” (zagęszczał) mąką (Edward Zieliński, list z 20 I 1884 r.). Natomiast w Ziemi Łukowskiej (Lubelszczyzna) podczas świąt wielkanocnych był przez lud używany z octem jako przyprawa do mięsa (Modest Aleksander Skarżyński, list z 22 VIII 1883 r.).

Dwa rekordy dotyczyły pasternaku zwyczajnego *Pastinaca sativa*, który sprzedawano „Żydom na święta wielkanocne”, czyli święto Pesach. O tej sprzedaży w Małopolsce we wsiach i miejscowościach nad dolnym biegiem Dunajca: Biskupice Radłowskie, Bobrowniki, Głów, Ilkowice, Niedomice, Niwka, Radłów, Ruda, Rudka, Sanoka, Siedlec, Wola Radłowska, Zabawa, Zdrochec oraz Żabno donosił Jan Kosman (list z 2 III 1884 r.), a ze wsi Przegaliny (pow. Radzyń, gub. siedlecka) – Seweryn Moczulski (list z 1 IX 1883 r.).

W powiecie Buk w Wielkopolsce na Wielkanoc przygotowywano zupę z konopi siewnych oraz białych i szarych nasion maku lekarskiego *Papaver somniferum*, o czym informował Julian Jezierski (list z 28 VIII 1883 r.). Według Edwarda Zielińskiego (list z 20 I 1884 r.) w Ostrowie (pow.

Opoczno, gub. radomska) placki wielkanocne posypywano wrotyczem maruną *Tanacetum parthenium*. Autor listu nie podał bliższych szczegółów na ten temat, być może owe placki były posypywane suszonymi lub świeżymi liśćmi ze względu na ich silną woń. Natomiast w Błudnikach koło Halicza ze starannie zmielonej mąki kukurydzianej *Zea mays* wypiekano wielkanocne baby, o czym informował Józef Pałka (list z 6 VIII 1883 r.).

3.3.6. Przesądy wielkanocne związane z roślinami

Rostafiński otrzymał zaledwie pojedyncze dane dotyczące przesądów wielkanocnych związanych z roślinami. We wsiach położonych w widłach Sanu i Wisły, takich jak: Bór, Kądzierzna, Radomyśl, Smyków, Wierzchowiny, Wola Wadowska oraz w okolicach Mielca wierzono, że z żółtka poświęconego wielkanocnego jajka rozartego w dłoni i posianego po powrocie z kościoła wyrasta marunka, o czym pisał St. Kijeński (list z 1 X 1883 r.). W Podpniewkach w Wielkopolsce poświęcony w Wielką Sobotę kawałek chrzanu należało następnie zjeść po kawałku, co miało skutkować „wzmocnieniem żołądka” (A. Olszyński, list 23 VIII 1883 r.). W Maciejowicach koło Garwolina zasiewano marunę z resztkami święconego, a śliwę tarninę święconą w Wielką Sobotę tarto i dodawano do ziarna gryki tatarskiej *Fagopyrum esculentum* podczas siewu, co miało wpłynąć na jej obfite plony, o czym pisał Jan Matulewicz (list z 18 I 1884 r.).

Wielkanocne palmy miały później praktyczne zastosowania. O kilku z nich wspominają informatorzy Rostafińskiego. Zarówno Elżbieta Kraska, jak i Stanisława Okolska podały, że po poświęceniu takiej palmy należało połknąć z niej „kotki”, czyli bazie (kwiatostany wierzby), jako „pierwsze święcone”. W Dziwłach w czasie burzy stawiano w oknie palmę razem z gromnicą (Stanisława Okolska, list z 14 IX 1883 r.). Domyślnie miało to chronić przed uderzeniem pioruna. I. Rzaszka podał (list z 17 VIII 1883 r.), że w Skoczowskim kłokoczka była zatykana za lustra i obrazy w katolickich domach, co miało zapewnić ich mieszkańcom szczęście przez cały rok. Dodatkowo spalona w piecu miała chronić ich domy przed burzą (piorunami), a zatknięta czy też wetknięta w prawy róg krowy miała znacznie podnosić jej mleczność.

4. Dyskusja i wnioski

Ankieta Rostafińskiego przyniosła znacznie więcej interesujących danych dotyczących roślin używanych w okresie świąt wielkanocnych, niż dotyczących świąt Bożego Narodzenia (Köhler, 2024f). Autorzy listów doskonale znali ludowe zwyczaje wielkanocne oraz rośliny używane w tym okresie. Wśród nadesłanych rekordów ilościowo przeważają dane dotyczące barwienia wielkanocnych jajek roślinami, pośród których króluje cebula. Mógł to być rezultat zarówno zamieszczenia w kwestionariuszu odpowiedniego pytania, jak i powszechności zwyczaju, w którym akurat ten gatunek był stosowany. Jak na ówczesne warunki ekonomiczne panujące na większości ziem polskich, zaskakująco często używano egzotycznych produktów roślinnych kupowanych w sklepach lub na targach. Były to głównie wióry brzozyliki.

Interesujące są też dane negatywne, jakie nadesłano Rosta-fińskiemu. Wbrew temu co pisał Gloger w *Encyklopedii staropolskiej* (1903), barwienie jaj i wykonywanie z nich pisanek nie było zwyczajem wszechobecnym. Świadczą o tym właśnie dane negatywne. Kilka z nich dotyczyło Galicji, centralnej części Królestwa Polskiego i Śląska Austriackiego. Według Władysława Dobrowolskiego w Lubczy koło Pilzna „robią pisanki, ale mało” (list z 14 XI 1883 r.), a w Woleniu koło Błaszek (obecnie pow. Sieradz) „zwyczaj farbowania jaj ustał zupełnie, ale z dawnych lat pamiętam”, jak napisała Klementyna Gątkiewiczowa (list z 13 XI 1883 r.), i dodała „dziś u nas mało pisanki używane, chyba dla dzieci na zabawkę”. Według Antoniego Gdowskiego (list z 16 IX 1883 r.) w Łódzkiem (np. w Lisicach nad Nerem), pisanki znacznie częściej barwiono w miasteczkach, niż po wsiach, gdzie tylko zamożniejsi je wykonywali. Podobnie w Okulicach (obecnie pow. Bochnia) „ludowi barwienie pisanek nie jest znane”, jak pisał J. Zielenkiewicz (list z 10 X 1883 r.), pisanki wykonywano natomiast „po miasteczkach”. W Hyżnem koło Rzeszowa „jaj tu nie zwykli barwić”, o czym informowała Izabela Jędrzejewiczowa (list z 10 XI 1883 r.). Podobnie zwyczaju barwienia jaj na Wielkanoc nie znano we wsiach położonych na zachód od Rzeszowa, jak Bór, Kądzienka, Radomyśl, Smyków, Wierzchowiny, Wola Wadowska, a także w powiecie Mielec (St. Kijeński, list z 1 X 1883 r.) oraz w okolicach Skoczowa, ponieważ „[malowanie jaj] nie bywa u nas praktykowane, a dlatego też nie znane” (I. Rzaszka, list z 17 VIII 1883 r.). Respondenci dostrzegali zanikanie tradycji przygotowywania pisanek, np. na Kujawach we wsi Młyny koło Strzelna: „Zwyczaj barwienia jaj wielkanocnych w tej okolicy coraz rzadszy” (Wincenty Tetzlaff, list z 25 VIII 1883 r.). Gdzieś tam barwienie jajek nie było tradycją wielkanocną, ale rodzajem dziecięcej zabawy. Oprócz wspomnianej powyżej Klementyny Gątkiewiczowej (list z 13 XI 1883 r.) pisał o tym także Walenty Łękawski (list z 26 IX 1883 r. z Warszawy): „Dzięki zwyczajowi barwienia u nas pisanek należy do zabawek i osobliwości dla dzieci, chcąc je uciszyć i jakąś zabawkę pokazać. Jajka święcą na Wielkanoc przeważnie białe”. Tak więc nie wszędzie barwiono jajka na Wielkanoc. Gdzieś tam ten zwyczaj był w zaniku, a w innych regionach niektóre wsie dopiero zapożyczały go z miasteczek.

Przygotowywanie na święta wielkanocne „rzeżuchy”, czyli zielonej runi składającej się z rozwiniętych liścieni pieprzycy siewnej, zostało kilkakrotnie odnotowane przez respondentów Rosta-fińskiego. Mógł to być bardzo stary zwyczaj, korzeniami sięgający może nawet starożytnego Egiptu. Tam począwszy od okresu Nowego Państwa przygotowywano wiosną tzw. ogródki Ozyrysa, czyli wykonane z gliny niewielkie figurki tego boga, w które wciskano nasiona zbóż, a następnie podlewano wodą z Nilu. Wykiełkowane nasiona symbolizowały zmartwychwstanie (siłę życiową) Ozyrysa (Osiris garden..., 2025). Na pewno geneza zwyczaju wysiewania polskiej wielkanocnej „rzeżuchy” wymaga dalszych badań.

Pół wieku po ankiecie Józefa Rosta-fińskiego podobną ankietę etnobotaniczną przeprowadził etnograf i folklorysta Adam Fischer (1889–1943), a jej rezultaty zostały dopiero ostatnio opublikowane (Kujawska et al., 2016). Warto

porównać efekty obu ankiet w aspekcie świąt wielkanocnych. Respondenci Rosta-fińskiego przesłali informacje dotyczące 58 gatunków i 8 rodzajów roślin. To znacznie więcej niż znajdziemy na kartach słownika Fischera zawierającego informacje dotyczące ok. 40 taksonów (w tym 5 rodzajów) roślin używanych podczas świąt wielkanocnych. Co najmniej 21 gatunków i 4 rodzaje są wspólne dla obu ankiet. Są to: barwinek pospolity, bez czarny, borówka czarna, brzoza, chrzan pospolity, czosnek cebula, dąb, fiołek, jabłoń domowa, jabłoń dzika, jałowiec pospolity, kłokoczek południowa, kniec błotna, malwa różowa, olsza czarna, pokrzywa zwyczajna, psianka ziemniak, pszenica zwyczajna, sasanka łąkowa, szakłak pospolity, śliwa tarnina, topola czarna, trzcina pospolita, widłak goździsty, wierzba, wrotycz maruna. Ponadto respondenci Rosta-fińskiego przesłali dane o następujących gatunkach, których brak u Fischera w kontekście świąt wielkanocnych: berberys zwyczajny, brezylka, bukszpan zwyczajny, burak czerwony, cykoria podróżnik, fasola zwykła lub wielokwiatowa, groch zwyczajny polny, jarzab pospolity, jeżyna (o czarnych owocach), kapusta warzywna głowiasta, kawa arabska, konopie siewne, krokosz barwierski, kukurydza zwyczajna, mak lekarski, nawrot lekarski, orzech włoski, pieprzycy siewna, pierwiosnek, pięciornik kurze ziele, piwonia lekarska, przylaszczka pospolita, szafran uprawny, śliwa domowa, wawrzyn szlachetny, wierzba iwa i żyto zwyczajne.

Różnica w liczbie gatunków oraz w ich składzie w obu ankietach wynikać może po części z faktu, że odpowiedzi respondentów Rosta-fińskiego, zgodnie z jego pytaniem, zawierały przede wszystkim informacje o roślinach służących do barwienia jaj wielkanocnych. Pozostałe użycie roślin było tam wzmiankowane znacznie rzadziej. Natomiast Fischer nie zapytał bezpośrednio o farbowanie jaj na Wielkanoc, a jedynie ogólnie o roślinne środki farbiarskie, o motywy roślinne na pisankach i o rośliny mające symboliczne znaczenie w obrzędach ludowych (Fischer, 1929). Dlatego otrzymał niewiele danych dotyczących bezpośrednio użycia roślin podczas Wielkanocy – tylko 14 gatunków i 1 rodzaj roślin stosowanych do farbowania pisanek i podobnie – 13 gatunków i 3 rodzaje roślin – używanych do palm wielkanocnych.

Informacje uzyskane przez Rosta-fińskiego na temat roślin używanych podczas świąt wielkanocnych są obfite i niezwykle ciekawe. Jednocześnie są to jedne z najwcześniejszych danych dotyczących tej grupy roślin, uzyskane równocześnie ze wszystkich ziem polskich. Rzucają bardzo interesujące światło zwłaszcza na wielkanocny zwyczaj farbowania jaj na początku lat osiemdziesiątych XIX w. W mniejszym stopniu świadczą także o innych zastosowaniach roślin w tradycyjnych obrzędach wielkanocnych tamtego okresu. Dane te z pewnością zainteresują etnobotaników oraz badaczy zajmujących się polską kulturą ludową.

5. Materiały dodatkowe

Do niniejszego artykułu załączono następujące materiały dodatkowe:

Aneks S1 Odpowiedzi dotyczące roślin używanych w okresie świąt wielkanocnych, udzielone na ankietę Józefa Rosta-fińskiego z 1883 roku.

Bibliografia

- Adam Onufrowicz. In *Wikipedia*. Retrived March 14, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Onufrowicz
- Adam Woliński. In *Wikipedia*. Retrived March 14, 2025, from http://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Woliński
- Albrecht, W. (1976). Milewska Aniela Zuzanna Eufrozyna Maria, pseud. i krypt.: A., A. M., An., An... Mil..., Aniela M., Milana..., Ślepowron (1841–1896). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 21, pp. 203–204). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Alfons Oświecimski h. Radwan. In *M. J. Minakowska, Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. Retrived March 14, 2025, from <https://www.sejm-wielki.pl/b/dw.60422>
- Aleksandra Ostrowska (Trzcińska) ~1863–1925. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/58366>
- Anna Szreder (Reimer) ~1849–1917. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/165651>
- [Anonim] (1938). Zwyczaj w niedzielę Wielkanocną. *Orli Lot*, 19, 4, 68–69.
- [Anonim] (2016). Dr Kazimierz Karasiewicz. In *Bory Tucholskie*. Retrived March 14, 2025, from <https://borytucholskie.net/dr-kazimierz-karasiewicz/>
- Antoni Kantak ~1849–1918. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/167848>
- Antonina Zofia Emma Kraszewska h. Boleścic. In *M.J. Minakowska, Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. Retrived January 6, 2024, from <http://www.sejm-wielki.pl/b.php?o=12.312.319>
- Apolinary Chrzanowski ~1842–1906. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/146986>
- Augustyn Heintze. In *Wielkopolscy książę od XVIII do XX wieku*. Retrived April 17, 2025, from <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=1373>
- Bieńkowski, W. (1973). Łęgowski Józef, krypt. i pseud. Dr. J. Ł., Dr. Ł., Dr. N., Dr. X, Dr. J. L. Kozłowski, Dr. Nadmorski, K., N., Nadmorski, NN (1852–1930). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 18, pp. 353–356). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Byli duszpasterze. Retrived March 14, 2025, from <https://www.konojad.archpoznan.pl/byli-duszpasterze/>
- Chrzanowski, I. (1938). Czubek Jan (1849–1932). In W. Konopczyński (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 4, pp. 371–372). Polska Akademia Umiejętności.
- Cmentarz Parafialny w Żarnowcu. In *Mogily.pl*. Retrived April 17, 2025, from http://mogily.pl/zarnowiec/BlockAndrzej_2274716
- Cmentarze tarnopolskie. Retrived June 21, 2020, from <https://cmentarzetaarnopolskie.uksw.edu.pl>
- Czaplewski, P. (1936). *Collegium Marianum 1836–1936 na stuletnią rocznicę*. Nakładem Collegium Marianum.
- Czarnecka, B. (2018). Maria Hempel – botanik i etnobotanik. Portret odkurzony. *Kosmos*, 67, 3, 461–473.
- Domański, C. W. (2024). Hempel (Hemplówna) Maria (Marianna) (1834–1904). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (p. 229). Polska Akademia Umiejętności.
- Fischer, A. (1929). Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego. *Lud*, 28, 240–247.
- Franciszek Nałęcz Żuk Skarszewski [klepsydra]. Retrived March 14, 2025, from <https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl/NDIGDZS088967>
- Gajowiecki Leon. In *Wielkopolscy książę od XVIII do XX wieku*. Retrived April 17, 2025, from <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=981>
- Gawełek, F. (1911). Palma, jajko i śmigus w praktykach wielkanocnych ludu polskiego. *Lud*, 17, 1, 15–39.
- Gloger, Z. (1900). *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. Vol. 1. Druk P. Laskauera i W. Babickiego.
- Gloger, Z. (1901). *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. Vol. 2. Druk P. Laskauera i W. Babickiego.
- Gloger, Z. (1903). *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. Vol. 4. Druk P. Laskauera i S-ki.
- Gzik, Z. (2012). *Stary cmentarz w Radomsku*. Radomsko.
- Helena Czarnocka ~1821–1907. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/216414>
- Horodyński, F. W. E. (rękopis). *Notatki o koligacji i wspomnienia młodości spisał w roku jubileuszowym MCM Felix Witold Eustachy na pamiątkę dzieciom swoim a szczególności [!] synowi Drowi Witoldowi Horodyńskiemu*, Biblioteka Narodowa, Rps akc. 10735. Retrived January 6, 2024, from <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=10&uid=129903827>
- Ignacy Przybyłkiewicz. In *Wikipedia*. Retrived March 14, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacy_Przybyłkiewicz
- Jakóbczyk, W. (1962). Jackowski Tadeusz Kryspin (1859–1924). In K. Lepszy (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 10, pp. 278–279). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Jan Chrościechowski ~1822–1906. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/147092>
- Jan Kleniewski. In *Wikipedia*. Retrived March 14, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Kleniewski
- Jan Matulewicz ~1845–1914. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/48120>
- Janina Łozińska. In *Wikiźródła*. Retrived March 14, 2025, from https://pl.wikisource.org/wiki/Autor:Janina_Łozińska
- Jarosz, A. (1972). Ligoń Juliusz, krypt. J. L., (1823–1889). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 17, pp. 327–328). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Jasiński, J. (1972). Liszewski Jan (1852–1894). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 17, pp. 481–482). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Jasiński, J. (1995). Sembrzycki (Zembritzki, Sembritzki) Jan Karol, pseud. i krypt.: Jan Oleckowski, S., J. K. S., M. P. (1856–1919). In H. Markiewicz (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 36, pp. 217–219). Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla. Polska Akademia Nauk.
- Kawiecki Ignacy (1837–1911). In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://www.wielcy.pl/nekrologia/44303>
- Kazimierz Wais. In *Wikipedia*. Retrived March 14, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Wais
- Köhler, P. S. (1986). Józefa Rostańskiego „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin”. *Wszelchwiat*, 87(1), 13–16.
- Köhler, P. S. (1987). Nieznane materiały Józefa Rostańskiego do badań nad historią roślin uprawnych w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Botaniczne*, 14, 141–154.
- Köhler, P. (1993a). Ankieta Józefa Rostańskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce. *Analecta – Studia i Materiały z Dziejów Nauki*, 2(2(4)), 89–119.

- Köhler, P. (1993b). Nazewnictwo i użytkowanie roślin leczniczych na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego. In B. Kuźnicka (ed.), *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych* (pp. 61–85). Wydawnictwo IHNOiT.
- Köhler, P. (1993c). Ziołolecznictwo na Rzeszowszczyźnie w XIX wieku w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego. In B. Kuźnicka (ed.), *Ziołoznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny* (pp. 119–124). IHNOiT.
- Köhler, P. (2010). Etnobotanika historyczna Żywiecczyny na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego z 1883 roku. In P. Żukowski (ed.), *Verba volant, scripta manent. Księga pamiątkowa dedykowana Mieczysławowi Barcikowi* (pp. 43–63). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Köhler, P. (2013a). Odpowiedź Antoniego Szymańskiego na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 3, 25–30.
- Köhler, P. (2013b). Odpowiedź Romana Gutwińskiego (1860–1932) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 3, 47–53.
- Köhler, P. (2014a). An involuntary ethnobotanist? Józef Rostafiński (1850–1928) and his research in Poland. In I. Svanberg & Ł. Łuczaj (eds.), *Pioneers in European ethnobiology* (pp. 149–179). Uppsala University. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:760819/FULLTEXT01.pdf>
- Köhler, P. (2014b). Odpowiedź Adama Wolińskiego (1856–1901) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 4, 117–122.
- Köhler, P. (2014c). Odpowiedź Kazimierza Karasiewicza na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego ogłoszoną w 1883 r. dotyczącą okolic miejscowości Lwówek, Opalenica i Nowy Tomyśl. *Etnobiologia Polska*, 4, 113–116.
- Köhler, P. (2015a). Józef Rostafiński's ethnobotanical enquiry of 1883 concerning Polish vernacular names and uses of plants. *Archives of Natural History*, 42(1), 140–152. <https://doi.org/10.3366/anh.2015.0286>
- Köhler, P. (2015b). Odpowiedź Jana Liszewskiego (1852–1894) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotyczącą Warmii. *Etnobiologia Polska*, 5, 41–46.
- Köhler, P. (2015c). Odpowiedź Władysława Lubomęskiego (1841–1907) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotyczącą okolic Lwowa. *Etnobiologia Polska*, 5, 47–50.
- Köhler, P. (2015d). The Romantic myth about the antiquity of folk botanical knowledge and its fall. Józef Rostafiński's case. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*, 3(1), 99–108. <https://doi.org/10.11590/abhps.2015.1.06>
- Köhler, P. (2016). Rośliny święcone w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 6, 129–190.
- Köhler, P. (2017). Rośliny sepulkralne w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 7, 41–74.
- Köhler, P. (2018). Etnobotanika Podhala na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 8, 39–98.
- Köhler, P. (2019a). Lnicznik siewny (*Camelina sativa* (L.) Crantz) w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 9, 27–36.
- Köhler, P. (2019b). Odpowiedź Marii Hempel (1834–1904) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 9, 17–26.
- Köhler, P. (2021). Etnobotanika zaraz (epidemii) w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 10, 7–20.
- Köhler, P. (2024a). Boberski Władysław (1846–1891). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (pp. 48–49). Polska Akademia Umiejętności.
- Köhler, P. (2024b). Dybowski Władysław (1838 lub 1839–1910). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (pp. 141–142). Polska Akademia Umiejętności.
- Köhler, P. (2024c). Fusek Wilhelm (1842–1914). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (p. 174). Polska Akademia Umiejętności.
- Köhler, P. (2024d). Kubaszewski Adam (1847–1927). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (pp. 358–359). Polska Akademia Umiejętności.
- Köhler, P. (2024e). Morawski Zygmunt (1849–1907). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (p. 471). Polska Akademia Umiejętności.
- Köhler, P. (2024f). Rośliny okresu Bożego Narodzenia w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego z 1883 roku. *Wiadomości Botaniczne*, 68, article 190614, 9+10. <https://doi.org/10.5586/wb/190614>
- Köhler, P. (2024g). Twardowska Maria z d. Skirmunt (1858 lub 1859–1907). In P. Köhler (ed.), *Słownik biograficzny botaników polskich* (p. 745). Polska Akademia Umiejętności.
- Köhler, P., Bystry, A., & Łuczaj, Ł. (2023). Plants and other materials used for dyeing in the present territory of Poland, Belarus and Ukraine according to Rostafiński's questionnaire from 1883. *Plants*, 12(7). <https://doi.org/10.3390/plants12071482>
- Köhler, P., & Zemanek, A. (1986). Józef Rostafiński „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin i udział w niej Marii Twardowskiej”. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 31(2), 471–480.
- Konarski, S. (1980). Parczewski Alfons Józef Ignacy, pseud. Niklot (1849–1933). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 25, pp. 201–206). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Kosiek, Z. (1972a). Lippoman Alfons Jan (1834–1900). In W. Konopczyński (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 17, pp. 413–414). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Kosiek, Z. (1972b). Lubomęski Władysław Rupert (1841–1907). In W. Konopczyński (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 17, pp. 623–624). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Kraśńska, I. (2013). Ruch abstynencki w Wielkopolsce w latach 1840–1902. *Folia Historica Cracoviensis* 19, 247–278.
- Ks. Ignacy Józef Górski. In *Szynwald*. Retrived March 13, 2025, from <https://szynwald.pl/instytucje/parafia/24-parafia/633-ks-ignacy-jozef-gorski>
- Kujawska, M., Łuczaj, Ł., Sosnowska, J., & Klepacki, P. (2016). *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera* (pp. 518, [1]). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Łuczaj, Ł. (2008). Dziko rosące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wiadomości Botaniczne*, 52(1/2), 39–50.
- Łuczaj, Ł., & Köhler, P. (2011). Liście i inne zielone części dziko rosnących roślin w pożywieniu mieszkańców ziem polskich na podstawie ankiet Józefa Rostafińskiego (XIX w.) i Józefa Gajki (XX w.). *Przegląd Historyczny*, 102(4), 733–770.
- Łuczaj, Ł., & Köhler, P. (2014). Grzyby w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszonej w 1883 r. *Etnobiologia Polska*, 4, 7–54.

- Łuczaj, L., Köhler, P., Pirożnikow, E., Graniszewska, M., Pieroni, A., & Gervasi, T. (2013). Wild edible plants of Belarus. From Rostański's questionnaire of 1883 to the present. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 9. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-9-21>
- Manteuffel-Szoegge, L. (1966). Dr. Edward Zieliński (1861–1921). *Archiwum Historii Medycyny*, 29, 1, 43–66.
- Maria Janiszewska h. Junosza. In M. J. Minakowska, *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. Retrived March 14, 2025, from <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.104835>
- Michał Łęski ~1846–1910. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/43517>
- Mirek, Z., Piękoś-Mirkowa, H., Zając, A., Zając, M. (2025). *Vascular plants of Poland. A Checklist*. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski. Retrived August 5, 2025, from <http://bomax.botany.pl/ib-db/check/>
- Modest Aleksander Skarżyński ~1854–1928. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/61172>
- Myszkowski h. Jastrzębiec. Retrived March 14, 2025, from <https://www.myszkowski.pl/r5.html>
- Nepomucen Jan Szaniecki z Łagowca h. Ossoria. In M. J. Minakowska, *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. Retrived March 14, 2025, from <https://www.sejm-wielki.pl/b/dw.63468>
- Osiris garden; ancient Egyptian religion. 2025. In *Britannica*. Retrived May 20, 2025, from <https://www.britannica.com/topic/Osiris-Egyptian-god#ref284330>
- Piotr Prysak ~1839–1910. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/154792>
- Piotr Wawrzyniak. In *Wikipedia*. Retrived March 14, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Piotr_Wawrzyniak
- Podbielkowski, Z. (1989). *Słownik roślin użytkowych*. Powszechne Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Rostański, J. (1883). *Odezwa do niebotaników o zbieranie ludowych nazw roślin* (pp. 2). Druk „Czasu”.
- Skręt, R. (1974). Małecki Antoni Józef (1821–1913). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 19, pp. 431–435). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Skręt, R. (1980). Parylak Piotr, krytp. P. P. (1846–1916). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 25, pp. 225–226). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Szymiczek, F. (1979). Omańkowska Janina (1859–1927). In E. Rostworowski (ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 24, pp. 59–60). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Śp. Leon Rzeszowski [nekrolog] (1925). *Gazeta Siemianowicka* 1, 21 (10.12.1925), 3. Retrived March 14, 2025, from <https://sbc.org.pl/Content/480814/PDF/iv218470-1925-21-0001.pdf>
- The World Flora Online*. Retrived August 5, 2025, from <https://www.worldfloraonline.org/>
- Wawrzyniec Chybicki. In *Wielkopolscy księża od XVIII do XX wieku*. Retrived March 14, 2025, from <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=466>
- Wiślicki, Józef Mikołaj (1805–1887). In *Rism Online*. Retrived March 14, 2025, from <https://rism.online/people/41013923>
- Władysław Połkocycki. In M. J. Minakowska, *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. Retrived March 14, 2025, from <https://www.sejm-wielki.pl/b/11.435.953>
- Wójcik, M. (1988). Z historii najstarszej szkoły w Pruszkowie. *Przegląd Pruszkowski*, 1, 55–61.
- [Zaleska, M. J.] (1875). *Obraz świata roślinnego obejmujący życie roślin, klasyfikację i opisanie znacniejszych rodzin młodemu wiekowi ofiarowany przez autorkę wieczorów czwartkowych*. Nakładem Gebethnera i Wolffa.
- Zbigniew Chądzyński ~1837–1889. In *Nekrologia Minakowskiej*. Retrived March 14, 2025, from <https://wielcy.pl/nekrologia/o.php?os=121348>
- Zbiory Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego*. Retrived March 14, 2025, from <https://muzeumpamieci.umk.pl/wp-content/uploads/2021/11/Warszawa-1872-zbiory-Warszawskiego-Towarzystwa-Farmaceutycznego.pdf>

Plants used during the Easter period reported in Józef Rostański's questionnaire distributed in 1883

Abstract: In 1883, Józef Rostański (1850–1928), a botanist and professor at the Jagiellonian University in Kraków, announced a survey concerning the local names and use of plants in Poland. Questions relating to about 130 species were included in the most complete version of the questionnaire. Among these questions, one concerned plants used during Easter. The aim of this article is to determine how the rural population used plants associated with Easter, based on the responses to the survey. Information on this group of plants was given in 170 letters from at least 157 people. The data come from 196 localities. The 487 obtained records concerned 58 species and 8 genera. *Allium cepa* is mentioned most often (146), followed by *Caesalpinia brasiliensis*, *Biancaea sappan* and *Paubrasilia echinata* (82) and *Secale cereale* (39). Among the species used for dyeing Easter eggs, *Allium cepa* was mentioned most often (143 records). Plants were the source of 8 colors and a fairly rich palette of their shades. Two techniques were used to dye Easter eggs: boiling with parts of plants or soaking in a previously prepared dye solution. Other uses of plants included: coloring cakes (mainly *Carthamus tinctorius*), plant decorations (including sprouted cotyledons of *Lepidium sativum*), Easter palms (mainly *Salix caprea*, *Phragmites australis*). The negative data indicate that eggs were rather not dyed around Skoczów and west of Rzeszów, and to a limited extent in Łódź and Sieradz regions and near Bochnia.

Keywords: historical ethnobotany; Poland, Easter rituals; ritual plants; plant dyes; Polish food